

ΜΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ
ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ
ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ*

Ὁ Μ. Wittek στὸ «Album de paléographie grecque»¹ δίνει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα δείγματα βιβλίων καὶ κωδίκων τῆς Bibliothèque Royale de Belgique στὶς Βρυξέλλες φωτοτυπία μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη ἀπὸ τὸ φ. 151 τοῦ χειρογράφου ἀριθμ. Π 2406 τῆς παραπάνω βιβλιοθήκης. Ὁ ἴδιος δίνει γιὰ τὸ χφ αὐτὸ τὶς ἐξῆς πληροφορίες: «XVIIe s. (daté de 1682).— Copié et signé de la main de Nicolas, prêtre, de Mirokono (Μυρόκοβον actuellement Myrophyllon, éparchie de Trikkala); papier occidental, 19,8 cm × 14,2 cm.—Giannoules [sive Ioannoulios] (Eugène), d'Étolie († 1682), Lettre à Grégoire Manésès, datée du 11 Janvier 1675 (Ἐπιστολαὶ Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ, ed. S. Eustratiades dans Ἑλληνικά, Athènes, t. 7, 1934, p. 225-226, lettre n° 11)»².

Τὸ χφ δὲν συμπεριλαμβάνεται ἀνάμεσα στὰ δώδεκα γνωστὰ ὡς σήμερα χφφ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη³. Τὸ γεγονός αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει ὅτι ἐπρόκειτο ἢ γιὰ ἓνα ἄγνωστο ὡς σήμερα χφ μὲ ἐπιστολὲς τοῦ Εὐγενίου ἢ γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ δώδεκα παραπάνω χφφ, ποὺ γιὰ κάποιον λόγο μεταφέρθηκε στὶς Βρυξέλλες ἀπὸ μιὰ ἐλληνικὴ βιβλιοθήκη μετὰ τὴν καταγραφή του στὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς. Ἐξήτασα τὸ χφ ἀπὸ μικροφίλμ⁴ καὶ συνέκρινα τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Γιαννούλη ποὺ περιέχονται στὸ α' μέρος του (τὸ β' μέρος περιέχει ἐπιστολὲς ἄλλων κληρικῶν σύγχρονων μὲ τὸν Γιαννούλη)

---

* Τὸν σεβαστὸ μου καθηγητὴ κ. Α. Πολίτη, ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ διαβάσῃ τὸ χειρόγραφο τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ νὰ μοῦ κάνη πολλές καὶ χρήσιμες παρατηρήσεις, καθὼς καὶ τὴ δ. Ἑλένη Κακουλίδη γιὰ τὴ βοήθεια καὶ τὶς ὑποδείξεις τῆς εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ.

1. Gand 1967, πίν. 63.

2. Αὐτ. σ. 29.

3. Κατάλογο τῶν χφφ αὐτῶν βλ. στοῦ Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι, Ἀθηνᾶ 58 (1954) 32-33, καὶ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εὐγενίου Γιαννουλῆς ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ σπουδαιότεροι μαθητὲς τῶν σχολῶν τῶν Ἀγράφων, Ἀθ. 1957, σ. 56-59.

4. Τὸν διευθυντὴ τῆς βιβλιοθήκης τῶν Βρυξελλῶν καθηγητὴ κ. Μ. Wittek εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ μικροφίλμ τοῦ χφ.

μέ τις ώς τώρα δημοσιευμένες¹. Ἄλλὰ καί μέ ἀδημοσίευτες ἐπιστολές εἶχα τή δυνατότητα νά τις συγκρίνω, μέ βάση τήν ἀρχή τῆς καθεμιᾶς πού δίνει ὁ Σπ. Λάμπρος γιά τόν κώδ. 40 τῆς Ἱστορ. καί Ἐθνολ. Ἐταιρείας² καί ὁ Σ. Εὐστρατιάδης γιά τόν κώδ. 122 τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης³. Ἀπό τή σύγκριση αὐτή καί ὕστερα ἀπό σχετική ἔρευνα γύρω ἀπό τά ὑπόλοιπα χφφ τοῦ Γιαννούλη διαπίστωσα ὅτι ὁ κώδ. τῶν Βρυξελλῶν δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τόν κώδικα 167 τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης⁴. Λεπτομερέστερα διαπιστώνεται αὐτό ἀπό τά ἐξῆς:

1) Ὁ Μ. Παρανίκας στίς μελέτες του «Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς»⁵, «Αἱ σχολαὶ τῶν Ἀγράφων κατὰ τὴν ΙΖ' - ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα καὶ οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν Εὐγένιος Ἰωαννοῦλιος, Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ Θεοφάνης»⁶ καὶ «Ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ Τρίκκη κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα»⁷ ἀντλεῖ ἀπό 25 περίπου ἐπιστολές τοῦ κώδ. 167 τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης πολλές πληροφορίες καὶ παραθέτει ἀποσπάσματα μερικῶν ἐπιστολῶν. Ὅλες αὐτές οἱ ἐπιστολές συμπίπτουν, ὡς πρὸς τὸν ἀξζοντα ἀριθμὸ καθε ἐπιστολῆς, τὸν ἀριθμὸ τοῦ φύλλου καὶ τὸ περιεχόμενον, μέ τις ἀντίστοιχες ἐπιστολές τοῦ κώδικα τῶν Βρυξελλῶν.

Παρουσιάζονται μόνο οἱ ἐξῆς διαφορές: Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γιαννούλη πρὸς τὸν Μανολάκη Καστοριανὸ πού ἀναφέρει ὁ Παρανίκας⁸ εἶναι στὸ χφ τῶν Βρυξελλῶν ἡ δέκατη καὶ ὄχι ἡ πέμπτη, καὶ ἡ προσφώνηση εἶναι «τῷ λογιωτάτῳ καὶ προσφιλεστάτῳ μοι ἄρχοντι καὶ ἐν χριστιανοῖς ἀνδράσι θεοφιλεστάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Ἐμμανοῦλῳ καὶ νέῳ κτήτορι τῆς ἐν Βυζαντίῳ Σχολῆς ὁ Εὐγένιος ἐν Κυρίῳ χαίρειν». Ὁ Παρανίκας δέν ἀναφέρει τὸ «καὶ ἐν χριστιανοῖς ἀνδράσι θεοφιλεστάτῳ». Ἡ διαφορὴ ἀρίθμηση (Ε' ἀντὶ Ι') ὀφείλεται μᾶλλον σὲ τυπογραφικὸ λάθος, ἢ διαφορὰ στὴν προσφώνηση ἴσως σὲ παράλειψη τοῦ ἴδιου τοῦ Παρανίκα, πού ἐνδιαφερόταν κυρίως γιά τὴν προσφώνηση «νέῳ κτήτορι τῆς ἐν Βυζαντίῳ Σχολῆς».

1. Ἐκατὸν τρεῖς ἐπιστολές ἐξέδωσε ὁ Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Ἐπιστολαὶ Εὐγενίου Ἰωαννοῦλου τοῦ Αἰτωλοῦ, Ἑλληνικά 7 (1934) 83-98, 221-252, 8 (1935) 123-148, 271-288 καὶ 9 (1936) 55-68, 309-318, καθὼς καὶ δεκαοκτὼ ὁ Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ.π. σ. 29-64. Τὴν ἀρχὴν τριάντα περίπου ἐπιστολῶν πού δημοσιεύτηκαν κατὰ καιροὺς ἀπὸ ἄλλους βρῖσκει κανεὶς στὸν Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ ὁ.π., Ἑλληνικά 7 (1934), 90-92, καὶ Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟ, ὁ.π. σ. 30-31.

2. Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἐθνικῆς, Ν. Ἑλληνομν. 6 (1909) 476 (RR 168).

3. Ἑλληνικά 7 (1934) 84-88.

4. Κατὰ τὴν ἀρίθμηση χειρόγραφου καταλόγου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἔτους 1887. Βλ. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, Περιγραφικὸς κατάλογος τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ ἱερᾶς μονῆς τῆς Παναγίας, ΕΕΒΣ 10 (1933) 239 (RR 407).

5. ΕΦΣΚ 25 (1893-94) <1895> 49-56.

6. ΕΦΣΚ 26 (1894-95) <1896> 3-7.

7. Αὐτ. σ. 7-9.

8. ΕΦΣΚ 25 (1893-94) 52. Βλ. σχετικά μέ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κόβλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς, Ἀθηνᾶ 54 (1950) 14-15.

Συμπίπτει ὅμως ὁ ἀριθμὸς τοῦ φύλλου στὸ ὁποῖο εἶναι γραμμένη ἡ ἐπιστολή, κι αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο. Ἐπίσης δὲν συμφωνεῖ ἀκριβῶς ἡ πληροφορία ποῦ δίνει ὁ Παρανίκας¹ γιὰ τὶς οἱ καὶ οἱ ἐπιστολές (φ. 96-97 τοῦ β' μέρους τοῦ χφ). Ὁ Ἀναστάσιος Γορδῖος ὑπογράφεται ὡς ἱερομόναχος μετὰ τὸ 1679, ὅχι ὅμως σ' αὐτὲς τὶς ἐπιστολές. Στὴν οἱ προσφωνεῖται ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Παυρόλα² ὡς ἱερομόναχος στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς (φ. 96 κατὰ τὴν παλιὰ ἀρίθμηση) καὶ ἀναφέρεται ὡς ἱερομόναχος στὴν ἔξω ἐπιγραφή στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς (φ. 97). Στὴν οἱ ὅμως (φ. 97) ἀναφέρεται μέσα στὴν ἐπιστολὴ ὡς ἱεροδιάκονος. Ἐξάλλου ἡ ἐπιστολή εἶναι τοῦ 1678 καὶ ὅχι τοῦ 1679. Καὶ αὐτὲς ὅμως οἱ μικροδιαφορὲς ὀφείλονται μᾶλλον σὲ ἑλλειπτεῖς σημειώσεις τοῦ Παρανίκα ποῦ, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος³, ὅταν ἔγραψε τὶς μελέτες αὐτὲς βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τὴ Χάλκη, καὶ στηρίχτηκε σὲ σημειώσεις ποῦ εἶχε κρατήσει παλαιότερα, δὲν μπόρεσε ἐπομένως νὰ τὶς ἐλέγξει πρὶν δημοσιευτοῦν οἱ μελέτες του. Ἡ προχειρότητα αὐτὴ στὶς παραπομπὲς διαπιστώνεται καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις. Ἡ ἐπιστολὴ π.χ. τοῦ Γορδίου πρὸς τὸ συμμαθητὴ του Ζαχαρία καταγράφεται σὲ μιὰ μελέτη του⁴ σωστὰ ὡς ρκ' ἐπιστολή, ἐνῶ σὲ ἄλλῃ⁵ ἡ ἴδια ἐπιστολὴ ὡς ριε', γιὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ ἴδιου πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Ἐλεάζαρο δὲν δίνει τὸν αὐξῶντα ἀριθμὸ, ἀλλὰ σημειώνει⁶ «ἐπιστολή... τοῦ αὐτοῦ κῶδ. Ἐμπ. σχολ.» κ.ά.

2) Ἐπὶ πλέον ὁ Παρανίκας ἀναφέρει⁷ ὅτι τὶς ἐπιστολές τοῦ κώδικα αὐτοῦ τὶς συγκέντρωσε καὶ τὶς ἀντέγραψε ὁ ἱερεὺς Νικόλαος «ἐκ Μορικόβου [ἀντὶ *Μοροκόβου* ἢ *Μυροκόβου* ποῦ παραδίδει ὁ κώδικας] τῆς ἐπαρχίας Τρίκκης», ἐφημέριος τοῦ ναοῦ τῆς Ἐπισκέψεως στὰ Τρίκαλα. Καὶ στὸ χφ τῶν Βρυξελλῶν ὑπάρχει στὴν ἀρχή, ὅπως θὰ ἀναφερθῆ παρακάτω, σημεῖωμα τοῦ συλλογέα τῶν ἐπιστολῶν Νικολάου Μυροκοβίτη, ποῦ εἶναι ἱερεὺς τοῦ ναοῦ τῆς Ἐπισκέψεως στὰ Τρίκαλα.

3) Ἀπὸ κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ φ. 2 μαθαίνουμε ὅτι ὁ κώδικας ἀγοράστηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1896: «Ce volume a été acheté pour moi en Juin 1896 à Constantinople. F.C.». Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτὶ δὲν συμπεριλαμβάνεται στὸν ἔντυπο κατάλογο τῶν κωδίκων τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς⁸. Ἐπὶ ὅλα αὐτὰ δὲν μένει πιά καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ὁ κῶδ. Π 2406 τῆς Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βελγίου εἶναι ὁ κῶδ. 167 τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης.

Τὸ χφ δὲν ἔχει περιγραφῆ ὡς τώρα συστηματικά⁹. Ὁ Παρανίκας στὶς

1. ΕΦΣΚ 26 (1894-95) 6.

2. Βλ. ΕΦΣΚ 25 (1893-94) 55, ὅπου ἀναφέρεται πάλι στὴν ἴδια ἐπιστολή.

3. ΕΦΣΚ 26 (1894-95) 9.

4. ΕΦΣΚ 25 (1893-94) 53.

5. ΕΦΣΚ 26 (1894-95) 6.

6. Αὐτ. σ. 6.

7. Αὐτ. σ. 9.

8. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, ὅ.π. (RR 407). Βλ. καὶ Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, ὅ.π. (σ. 66 ὑποσ. 8) σ. 14, ὁ ὁποῖος ἀναζήτησε τὸ χφφ ἀνάμεσα στὰ χφφ τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς Χάλκης χωρὶς ἀποτέλεσμα.

9. Ὁ Μ. RICHARD, RR 226 (σ. 59), σημειώνει γιὰ τὸ χφ αὐτὸ μόνο ὅτι περιέχει ἐπιστολές τοῦ 17ου αἰῶνα, χωρὶς νὰ παραπέμπῃ σὲ κανέναν κατάλογο· οὔτε στὸ Supplément I, Παρίσι 1964, δίνει περισσότερες πληροφορίες γι' αὐτό.

παραπάνω έργασίες του δίνει όρισμένα στοιχεΐα από τις έπιστολές που περιέχονται σ' αυτό, και ό Wittek¹ σύντομη περιγραφή και φωτοτυπία δύο σελίδων του. 'Αξιΐζει νά γίνη περισσότερο γνωστό, γιατί περιέχει μιá μεγάλη συλλογή έπιστολών, που οί περισσότερες συγκεντρώθηκαν και καταγράφηκαν όσο άκόμη ζούσε ό Εϋγένιος.

Τό χφ άποτελεΐται από 311 φύλλα και χωρίζεται σε δύο μέρη. Με τό χέρι του ίδιου του γραφέα είναι άριθμημένα τά φύλλα του πρώτου μέρους από 1-120 και τά φύλλα του δεύτερου από 1-119². Τά υπόλοιπα φύλλα του δεύτερου μέρους, που, όπως φαίνεται, είναι γραμμένα με άλλο χέρι, δέν άριθμούνται από τόν γραφέα τους. Τό χφ άριθμήθηκε μεταγενέστερα με συνεχή άρίθμηση φύλλων. Τό περιεχόμενό του έχει σε γενικές γραμμές ως έξής:

φ. 3-4^v είσαγωγικό σημείωμα του συλλογέα.

φ. 5-19^v «Πίναξ σνν Θεῶ του πρώτου βιβλίου, έν ῶ θεωρεΐται ή υπόθεσις εκάστης έπιστολής και ή εϋρεσις». 'Αναγράφονται 139 έπιστολές: δίνεται τό όνομα του παραλήπτη, σύντομη περίληψη του περιεχομένου στις περισσότερες και πληροφορίες σχετικές με τά πρόσωπα που αναφέρονται σε αυτές.

φ. 20^r λευκό.

φ. 20^v-24^v Προφανώς λευκά. (Δέν περιέχονται στο μικροφίλμ που είχα υπόψη μου).

φ. 25-33^v «Πίναξ σνν Θ(ε)ῶ του δεύτερου μέρους του βιβλίου εις τόν όποϊον θεωρεΐται όμοίως, όπως και του πρώτου βιβλίου, τής κάθα έπιστολής ή υπόθεσις και ή εϋρεσις αυτών». 'Αναγράφονται 89 έπιστολές κατά τόν τρόπο του προηγούμενου πίνακα³.

φ. 34-35 λευκά.

φ. 36-156 (φ. 1-120 κατά τήν πρώτη άρίθμηση του γραφέα) 139 έπιστολές του Εϋγενίου Γιαννούλη άριθμημένες, ή παραίτηση του Λιτζῆς και 'Αγράφων 'Ιακώβου (ανάμεσα στις έπιστ. 33-34) και ένα προικοσύμφωνο (ανάμεσα στις έπιστ. 81-82). Τό φ. 139^r λευκό.

1. "Ο.π. σ. 29 και πίν. 63.

2. 'Από τόν αντιγραφέα άριθμούνται μόνο τά φύλλα που περιέχουν έπιστολές. 'Ετσι τά πρώτα 35 φύλλα, όπου είναι γραμμένοι οί πίνακες (βλ. παρακάτω), δέν άριθμήθηκαν από τόν ΐδιον.

3. Για τις υπόλοιπες έπιστολές (90-110) που άντέγραψε ό πρώτος αντιγραφέας ύπάρχει μερικές φορές σύντομη σημείωση για τό περιεχόμενό τους γραμμένη στην αρχή τής καθεμιάς. Για τις έπιστολές 111 κ.έ., που τις έγραψε, όπως φαίνεται, ένα δεύτερο χέρι, δέν σημειώνεται από τόν αντιγραφέα τους καμιά πληροφορία. 'Η έπιστ. άρ. 130 του δεύτερου μέρους είναι ή ΐδια, με μικρές διαφορές, με τήν 94η (φ. 306-308^r ή α', 275-278^r ή β').

φ. 156^v-158^v λευκά.

φ. 159-308 (φ. 9-119 κατά τὴν πρώτη ἀρίθμηση τοῦ γραφέα, πού φτάνει ὡς τὸ φ. 290 τῆς δεύτερης) 130 ἀριθμημένες ἐπιστολές ἄλλων κληρικῶν καὶ διδασκάλων σύγχρονων μὲ τὸν Γιαννούλη. Παρεμβάλλονται ἀκόμα, χωρὶς νὰ ἀριθμοῦνται, ἓνα γράμμα «εἰς ζητεῖαν» μετὰ τὴν 50ῃ ἐπιστ., δύο συστατικὰ ἱερέως ἢ διακόνου μετὰ τὴν 57ῃ, καὶ δύο γράμματα «εἰς προικοδοσίαν» μετὰ τὴν 64ῃ.

φ. 308^v-311^r Τέσσερις ἀκόμη ἐπιστολές τοῦ Γιαννούλη.

Ἐκ τῶν φ. 159-308 ἀπὸ τὸ χφ ἐξέπεσαν πρὶν γίνῃ ἡ δεύτερη ἀρίθμηση ὁκτώ φύλλα μετὰ τὸ φ. 159, πού περιείχαν 6 ἐπιστολές, καὶ ἓνα φ. μετὰ τὸ φ. 309 μὲ μία ἐπιστολή καὶ τὴν ἀρχὴ μιᾶς δεύτερης.

Ἡ γραφὴ εἶναι στὶς περισσότερες ἐπιστολές ἐπιμελημένη, στρογγυλή, μὲ λίγες συντομογραφίες καὶ ἐπιτιμήσεις, τὰ κεφαλαῖα γράμματα τῆς ἀρχῆς κάθῃ ἐπιστολῆς ἀπλὰ διακοσμημένα. Ἐκ τῶν φ. 290^r τὸ χφ εἶναι γραμμένο μὲ δεύτερο χέρι ὅχι πολὺ μεταγενέστερο.

Θέση βιβλιογραφικοῦ σημειώματος κατέχει τὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα τοῦ συλλογέα Νικολάου (φ. 3-4) πού δημοσιεύεται παρακάτω ὁλόκληρο. Τὰ κτητορικὰ σημειώματα εἶναι τὰ ἑξῆς: φ. 2^r α) *Ce volume a été acheté pour moi en Juin 1896 à Constantinople F. C.*, β) Ἐκ τῶν τοῦ Μιχαήλ¹ τῶ ἐκ Μυροκόβου πέλει αὐτῇ ἢ βίβλος², γ) Τὸ παρὸν βιβλίον πέλει Μιχαήλ τῶ ἐκ Μυροκόβου [φ...] τῶ προσφιλεστάτῳ μοι φίλῳ Μελετίῳ χάριν σπ[ουδῆς...] ταῦτα ἐγχειρίσαι μου. Μιχαήλ τῶ ἐκ Μυροκόβου] ἔ(τει), αἰεὶ' [1715] [...], δ) [ἤ]λθον ἐκ τῆν Καστορίας χάριν σπουδῆς [...] Χ(ριστ) ἐ τῶν ἀπάντων ἐλθὲ εἰς τὴν ἐμὴν καρδίαν [καὶ σῶ]σον μοι καὶ προσηγοῦ τῶ ἔργῳ. Ἀπέλασον ἀπ' ἐμοῦ Χ(ριστ) ἐ μου πάντα αἰσχροὺν λογισμὸν³. Στὴν ἐπάνω δεξιὰ γωνία: δοκίμιον τ[οῦ κορυθαίου καὶ τῆς μελάνης]. φ. 2^v Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις Κωνσταντίνου Γεωργίου Μπάρπογλου τοῦ Φιλιππουπολίτου. φ. 311^r Καὶ τότε κτήμα Κωνσταντίνου πέλει⁴.

Ὁ συλλέκτης τῶν ἐπιστολῶν Νικόλαος, σύμφωνα μὲ πληροφορίες πού μπορούμε νὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χφ, κατάγεται ἀπὸ τὸ χωριὸ Μυροκόβο, σήμερον Μυροκόφυλλο, τῆς ἐπαρχίας καὶ νομοῦ Τρικάλων καὶ εἶναι ἱερεὺς στὸν Ἱ. Ναὸ τῆς Ἀγίας Ἐπισκέψεως στὰ Τρίκαλα ἀπὸ τὰ χρόνια 1674 ἕως 1682 τουλάχιστον, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ χρονολογία τῶν ἐπιστολῶν πού ἀπευθύνονται σ' αὐτόν, μιᾶς τοῦ Γιαννούλη καὶ 30 περίπου ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα στὸ β' μέρος τοῦ χφ καὶ ἀπὸ τὴν «ἔξω ἐπιγραφή» τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν, ὅπου ἀναγράφεται ὁ τόπος διαμονῆς του. Τὸ χφ δὲν περιέχει καμιά δική του ἐπιστολή.

1. Ἴσως μπορεῖ νὰ ταυτιστῇ μὲ τὸν Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος τὸ 1721 ἐδίδασκε στὴ σχολὴ Τρικάλων. Βλ. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εὐγένιος Γιαννούλης, σ. 93.

2. Τὸ κείμενον στὴ δεξιὰ πλευρὰ τῆς σελίδας δὲν διαβάζεται εὐκόλως ἐξαιτίας μιᾶς κηλίδας πού προήλθε πιθανὸν ἀπὸ ὑγρασία. Τὶς ἀμφίβολες ἢ πιθανὲς ἀναγνώσεις τῶν σημείων αὐτῶν δηλώνουν οἱ ἀγκύλες.

3. Τὰ σημειώματα β', γ' καὶ δ' εἶναι γραμμένα μὲ τὸ ἴδιο χέρι.

4. Εἶναι μάλλον ὁ Κωνσταντίνος Μπάρπογλου τοῦ σημειώματος τοῦ φ. 2^v.

ἀπὸ τὸν ἴδιον εἶναι γραμμένο τὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα (φ. 3-4), οἱ ἀρκετὰ κατατοπιστικὲς καὶ χρήσιμες σημειώσεις τῶν δύο πινάκων καὶ οἱ σημειώσεις ποὺ ὀρισμένες φορές προσθέτει στὴν ἀρχὴ ἢ στὸ τέλος τῶν ἐπιστολῶν στὸ β' κυρίως μέρος τοῦ χφ. Στὸ περιθώριο ὑπάρχουν μερικὲς φορές σχόλια, ἐξήγηση λέξεων ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ ἀπὸ ἄλλους, καὶ παραπομπές στὴν Ἀγ. Γραφή προκειμένου γιὰ ἀγιογραφικὰ χωρία ἢ παραβολές ποὺ μνημονεύονται στὶς ἐπιστολές. Στὸ εἰσαγωγικὸ τοῦ σημεῖωμα ἐκθέτει τὸ λόγο ποὺ τὸν ὀδήγησε στὴ συγκέντρωση τῶν ἐπιστολῶν καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἐργάστηκε. Τὸ παραθέτουμε ἐδῶ ὀλόκληρο. (Τὰ λίγα ὀρθογραφικὰ λάθη διορθώνονται σιωπηρὰ).

Πᾶσι τοῖς ἀναγνώσκουσι τῷ παρόντι βιβλίῳ¹ ἱερωμένοις καὶ λαϊκοῖς εὖ πράττειν.

Ἡ αἰτία ὅπου ἐπαρακινήθηκα (ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ προσφιλέστατοι) νὰ συνάξω καὶ νὰ γράψω τὰς παρούσας ἐπιστολάς εἶναι ἡ ἀπειλή καὶ φοβερὰ ἐκείνη ἀπόφασις² ὅπου ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς, ὁ υἱὸς καὶ³ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός, ταλανίζει καὶ παιδεύει δικαίως ἐκεῖνον τὸν πονηρὸν καὶ ὀκνηρὸν δοῦλον ὅπου ἔκρυψεν τὸ τάλαντον τοῦ Κυρίου αὐτοῦ λέγοντας τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ «ἄρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον» καὶ τὰ ἐξῆς. Εἶτα λέγει («καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον») καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐξ ὧν φαίνεται ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν δὲν ἐζήτησε νὰ κάμη λογαριασμὸν ἀπ' ἐκείνους μόνον ὅπου ἔδωσε τὰ πέντε καὶ δύο τάλαντα, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐκείνου ὅπου ἔδωσε τὸ ἓνα, θέλοντας νὰ δείξῃ ὅτι ὄχι μόνον οἱ τέλειοι καὶ σοφοὶ πρέπει νὰ αὐξήσουσι τὸ τάλαντον, ὡσὰν ὅπου ἔχουσι χρέος νὰ μεταδίδουσι τὸ χάρισμα ὅπου ἐκ Θεοῦ ἐλάβασιν, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ οἱ μικρότεροι καὶ ὀλιγομαθεῖς ὁμοίως ἔχουσι χρέος νὰ μεταδώσουν τὸ τάλαντον εἰς τὸν πλησίον, διὰ νὰ μὴ κατακριθοῦσιν ὡσὰν ἐκεῖνος ὅπου τὸ ἔκρυψε, καθὼς λέγει τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον. Ἐποῦτο τὸ λέγω ὄχι ὅτι ἐγὼ νὰ μετέχω πολὺ ἢ ὀλίγον σοφίας καὶ τέχνης τῶν γραμμάτων, μὴ γένοιτο, διότι ἐγὼ τίποτες δὲν ἔμαθα καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ τίποτας δὲν ἤξεύρω, μόνον εἶμαι ἀγράμματος καὶ ἀμαθῆς καὶ σχεδὸν παντάπασιν ἀναλφάβητος. Ἄλλ' ὁμως ἤξεύρω ἐκεῖνο ὅπου ὀρίζουν οἱ ἱεροὶ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας καὶ πιστεύω ἀναμφιβόλως πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μετέχουσι τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν εἶναι κανεὶς ὅπου νὰ εἶναι ἄμοιρος ἀπὸ τὴν δωρεὰν τὴν ἄφθονον τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἓνας περισσότερον καὶ ἄλλος ὀλιγότερον καθὼς αὐτὸς τῷ αὐτοῦ ἐλέει καθ' ἐνὸς ἐδώρησατο⁴ καὶ θαρρώντας εἰς τοῦτο ἐπιχειρίζομαι

1. Διορθωμένο ἀπὸ: τὸ παρὸν βιβλίον.

2. Στὸ περιθώριο σημειώνεται ἡ ἀγιογραφικὴ παραπομπὴ *Ματθ(αίου) 25*.

3. Ἰησοῦς... καί: προσθήκη τοῦ ἴδιου στὸ περιθώριο.

4. ἓνας περισσότερο... ἐδώρησατο: προσθήκη τοῦ ἴδιου στὸ περιθώριο.

ὅσον μοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ λέγω καὶ νὰ γράφω, ἀλλὰ ὄχι κανένα ἐδικόν μου ἢ εὐρεμα τοῦ νοός μου, μόνον ἐκεῖνα ὅπου ἠμπόρεσα νὰ καταλάβω ἀπὸ σοφοῦς διδασκάλους καὶ πεπαιδευμένους ἀνθρώπους καὶ ὅπου τὰ ἤκουσα καὶ εἶδα, ἐκεῖνα γράφω καὶ φανερώνω διὰ νὰ μὴν κατακριθῶ καθὼς εἶπον καὶ ἀνωτέρω ὡς ὁ ὀκνηρὸς δοῦλος ἐκεῖνος. Εἶναι τὸ λοιπὸν τὰ ὅσα φανερώνω καὶ γράφω ἐν τῷ παρόντι πονήματι ἐκ τῶν τοῦ κυροῦ Εὐγενίου συγγραμμάτων τοῦ ἐξ Αἰτωλίας ὀρμωμένου, αἱ ἐπιστολαὶ δηλαδή ὅπου τὲς ἐσυνάθροισα ἀπὸ διαφόρους τόπους καὶ ἀπὸ φίλων καὶ γνωρίμων ἀνθρώπων ἐπιμελῶς ἐρανισάμενος αὐτάς. Προσέτι ἐσύναξα καὶ ἄλλας ἐπιστολάς ἐτέρων διδασκάλων καὶ σοφῶν, ὅσας δηλαδή ἐδυνήθην καὶ ἠμπόρεσα νὰ εὕρω, αἱ ὅποια φαίνονται ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ, τὰς ὁποίας τὰς ἔχω μοιρασμένας εἰς δύο βιβλία: εἰς τὸ ἓνα ἔχω τοῦ κυρίου Εὐγενίου χωριστὰ καὶ ἄσμικτες ἀπὸ τὰς ἄλλας, εἰς δὲ τὸ ἄλλον ἔχω γραμμένας τῶν ἄλλων διδασκάλων ἐπιστολάς, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα φαίνονται εἰς κάθα ¹ ἐπιστολὴν τοῦ καθενὸς τὸ ὄνομα· κάμνοντας ἀκόμη καὶ πίνακα, διὰ νὰ τὰς εὐρίσκη ὅστις θέλει ἐν εὐκολίᾳ· γράφοντας ἀκόμη καὶ τὴν ὑπόθεσιν κάθα ἐπιστολῆς ὅσον ἐδυνήθην καὶ ὅσον μοῦ ἐφανερώσαν ἐκεῖνοι ὅπου ἤξευραν καὶ ὅπου ἐγὼ ἐπιμελῶς ἐρευνήσας ἐρώτησα. Ἀλλὰ ἂν τύχη ἤθελε ἐρωτήσῃ τινὰς ² διὰ ποίαν αἰτίαν αἱ ἐπιστολαὶ δὲν εἶναι κατὰ τάξιν βαλμένα, ἀμὴ εἶναι ἀνακατωμένα, ἢ ὕστερη δηλαδή εἶναι πρώτη καὶ ἢ πρώτη εἶναι ὕστερη; Εἰς τοῦτο ἀποκρίνομαι καὶ λέγω ὅτι τὰς ἐπιστολάς πάσας ὅπου φαίνονται ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ δὲν μοῦ ἔτυχαν ὅλες ὁμοῦ ὅπου νὰ τὲς γράψω κατὰ τάξιν καὶ νὰ φανερώσω καὶ τὴν ὑπόθεσιν των καὶ τὸ ἔτος ³, ἀλλὰ σήμερον ἡῦρισκα μίαν καὶ αὖριον ἄλλην καὶ πάλιν τὴν ἄλλην ἄλλην. Καὶ ἄλλες εἴχουν καιρὸν καὶ τὲς ἔγραφα καλύτερα, ἄλλας πάλιν ἐπὶ πόδας καὶ ἐννύκτα [sic] τὲς ἔγραψα καὶ διὰ τοῦτο εἶναι καθὼς ὁρῶνται ἔξω ἀπὸ τὴν τάξιν ὅπου ἔχουν οἱ ἐπιστολές. Προσέτι ἴστέον ὅτι μερικὲς ἦτον διεφθαρμένες καὶ καθὼς ἐδυνήθην τὲς ἐδιόρθωσα. Πλὴν παρακαλῶ, ἂν εἶναι καὶ τίποτα σφάλματα γραμμένα, τὸ ἀμάρτημα ρίψετε το ἀπάνω μου καὶ ὄχι εἰς τοὺς διδασκάλους. Παρακαλῶ δὲ πάλιν καὶ πολλάκις, ὅσοι εἴστε ἐσεῖς ὅπου μέλλετε νὰ ἀναγινώσκετε τὰς παρούσας ἐπιστολάς, παρακαλεῖτε τὸν Κύριον ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα τύχω ἀφέσεως περὶ ὧν ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως ἠμάρτηκα. Ὑμᾶς δὲ πάντας (ἀξιῶ) ἢ ἄνω πρόνοια, ἢ δύναμις δηλαδή καὶ ἢ χάρις τῆς οὐρανόου καὶ προσκυνητῆς Τριάδος, νὰ σᾶς χαρίσῃ ὅσα ἀγαθὰ οὐράνια καὶ ἐπίγεια. Ἐρωσθε. ,αχπβ' Ἀπριλίου κη'.

Ὁ ταπεινὸς καὶ ἀμαθὴς Νικόλαος ἱερεὺς ἐκ χώρας Μυροκόβου.

1. Διορθωμένο ἀπὸ: κάθε

2. Στὸ περιθώριο: ἀπορία καὶ τρεῖς σειρὲς παρακάτω: λύσις.

3. καὶ τὸ ἔτος: προσθήκη στὸ περιθώριο μετὰ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου γραφέα.

Ἡ καταγραφή ἐπιστολῶν συνεχίζεται ὥστόσο καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Εὐγενίου. Ἀπὸ τὶς χρονολογημένες ἐπιστολές ἢ τελευταία εἶναι τῆς 26ης Ἀπριλίου 1683. Οἱ χρονολογημένες ἐπιστολές τοῦ Εὐγενίου εἶναι γραμμένες στὰ χρόνια 1654 - 1682.

Στὸ φ. 36, ὅπου ἀρχίζουν οἱ ἐπιστολές τοῦ Εὐγενίου, προτάσσεται τὸ ἀκόλουθο σημείωμα: *Τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κυροῦ Εὐγενίου τοῦ ἐξ Αἰτωλῶν ὁρμωμένου διάφοροι ἐπιστολαί, αἱ ὁποῖαι ἐσυνάχθησαν παρ' ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ Νικολάου ἱερέως καὶ ἐγράφησαν καθὼς φαίνονται ἐν τῷ παρόντι πονήματι. Εἶναι δὲ γλυκύτεραι ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον καὶ μὲ ὑψηλὸν νοῦν μελετημένοι καὶ θεάρεστον ἐρμηγείαν καὶ ὀρθὸν σκοπὸν τῆς ἐκκλησίας διορθωμένοι.* Τὸ ἴδιο αὐτὸ σημείωμα ὑπάρχει στὴν ἀρχὴ τοῦ 11ου τμήματος (κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ Λάμπρου) τοῦ κώδ. Παντελεήμ. 781 (φ. 107^r), ποῦ περιέχει ἐπιστολές τοῦ Εὐγενίου¹. Ἡ παραβολὴ ποῦ ἔκανα μὲ τὸν κώδ. 781 ἔδειξε ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ μικρὴ συλλογὴ ἐπιστολῶν τοῦ Εὐγενίου². Εἴκοσι δύο ἐπιστολές, οἱ ἀριθ. 1, 2, 4, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, καὶ 29 τοῦ χφ τῶν Βρυξελλῶν συμπίπτουν μὲ τὶς ἐπιστολές τοῦ κώδ. Παντελεήμονος. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σχέση τῶν δύο χειρογράφων μεταξὺ τους, διαπίστωσα ὅτι παρουσιάζουν ξεχωριστὰ λάθη τὸ ἓνα ἀπέναντι τοῦ ἄλλου (*errores separativi*), τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν μόνο ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἀντιγράφουν ἀπὸ κοινὸ πρότυπο. Συγκεκριμένα τὸ χφ τῶν Βρυξελλῶν παρέχει κείμενο ποῦ λείπει στὸ χφ τοῦ Ἁγ. Ὁρους. Τὸ τμήμα π.χ. *παρακαλοῦμεν τὸ μεῖζον ἐκ τοῦ ἐλάττονος ἂν ἦτον ὁ κατάρατος αὐτεξούσιος μέχρι ἂς τὸ κοινώση καὶ πρὸς ἡμᾶς διὰ γραμμάτων (παρακαλοῦμεν)* τῆς ἐπιστολῆς ἀρ. 28 τοῦ χφ τῶν Βρυξελλῶν παραλείπεται στὸ χφ Παντελεήμονος λόγω τοῦ ὁμοιοτελεύτου *παρακαλοῦμεν*³.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὸ χφ Παντελεήμ. ἔχει στὴν ἐπιστ. ἀρ. 11 τὴν ὑπογραφή *Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης καὶ τὴ χρονολογία ἀποστολῆς 1666*, τὴν ὁποία παραλείπει τὸ χφ τῶν Βρυξελλῶν. Ἡ παράλειψη αὐτὴ μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχτοῦμε κοινὸ πρότυπο τῶν δύο χφφ⁴.

1. ΛΑΜΠΡΟΣ, Κατάλογος, τόμ. 2, σ. 432. Ἡ διαφορετικὴ γραφή τοῦ χφ Βρυξελλῶν σὶς λέξεις *κυροῦ* (κυρίου) στὴν περιγραφή τοῦ κώδ. Παντελεήμ. ἀπὸ τὸν Λάμπρο, *διάφοροι* (*Διάφορα* Λάμπρος) ὀφείλονται σὲ παρανόληση τοῦ Λάμπρου. Ὁ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εὐγένιος Γιαννούλης σ. 56, σημ. 67, λανθασμένα συνδέει τὸν ἱερέα Νικόλαο τοῦ κώδ. Παντελεήμ. 781 μὲ τὸν Νικόλαο Κριτία ποῦ κατήρτισε συλλογὴ αὐτογράφων ἐπιστολῶν τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ., βλ. ΛΑΜΠΡΟ, Ν. Ἑλληνομν. 4 (1907) 206-224.

2. Τὴν παραβολὴ μὲ τὸν κώδ. Παντελεήμ. 781 μπόρεσα νὰ κάνω ἀπὸ μικροφίλμ ποῦ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ θέσῃ στὴ διάθεσή μου, ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο του, τὸ Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Ἑρευνῶν.

3. Βλ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Πατριαρχικὴ ἐφημερίδες, Ἀθ. 1935-38, σ. 189, 12.

4. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ὑπάρχῃ στὴν περίπτωσή αὐτὴ *contaminatio*, δηλ. ὁ γρα -

Ἀπὸ τὶς 139 ἐπιστολές πού ἀκολουθοῦν μόνο οἱ ὀκτὼ εἶναι, ὅσο μπόρε-
σα νὰ διαπιστώσω, δημοσιευμένες, οἱ ὑπ' ἀριθ. 5, 10, 11, 14, 16, 18, 28
καὶ 134. Ἐβδομήντα πέντε ἐπιστολές ἀποστέλλονται σὲ γνωστὰ ἀπὸ τὶς
ἤδη δημοσιευμένες ἐπιστολές καὶ μὴ γνωστὰ πρόσωπα. Οἱ ὑπόλοιπες 64 εἶναι
ἀνεπίγραφες καὶ ἀνυπόγραφες. Λίγες ἀπευθύνονται σὲ ἐπιφανῆ πρόσωπα τῆς
ἐποχῆς, ὅπως ὁ Παναγιώτης Νικουσίος, ὁ Μανολάκης Καστοριανός, ὁ Νεό-
φυτος Ἀδριανουπόλεως, ὁ Ράδουλ βοεβόδας τῆς Βλαχίας, ὁ Ἰωάννης Κα-
ρσοφύλλης, ἡ σὲ ἀφανεῖς φίλους καὶ συγγενεῖς τοῦ Εὐγενίου. Οἱ περισσότερες
ἀπευθύνονται σὲ πρόσωπα γνωστὰ στὸν συλλογέα Νικόλαο. Εἶναι κληρικοὶ καὶ
λαϊκοὶ ἀπὸ τὶς περιοχές Τρικάλων κυρίως, Λαρίσης καὶ Καρδίτσας. Ὅσες
ἀπευθύνονται σὲ ἐπιφανῆ πρόσωπα ὑπάρχουν σὲ περισσότερους κώδικες, με-
ρικές μάλιστα μὲ ἀρκετὲς διαφορές, πράγμα πού ὀφείλεται ἀσφαλῶς στὴ με-
γάλη διάδοση πού γνώρισαν. Ἡ συγκριτικὴ μελέτη ὅλων τῶν χειρογράφων θὰ
δείξει τὴν ἐξάρτηση καὶ τὴ μεταξὺ τους σχέση καθὼς καὶ τὴν ἀξία τοῦ καθενὸς
γιὰ τὴ μελλοντικὴ κριτικὴ ἔκδοση ὅλων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Εὐγενίου¹. Πα-
ρακάτω δίνεται ἡ ἀρχή, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος ἀποστολῆς κάθε ἐπιστολῆς προ-
κειμένου γιὰ τὶς 75 ἐπώνυμες ἐπιστολές τοῦ Γιαννούλη καὶ παράλληλα ὀρισμέ-
νες πληροφορίες γιὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα, ἀπὸ τὶς σημειώσεις κυρίως
τοῦ συλλογέα στὸν πίνακα καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν.

1. (φ. 36^r - 36^v) Πανιερώτατε δέσποτα ὑγίαине πάλιν καὶ πολλάκις καὶ
ἀνευδοῦ σὺν Θεῷ ἐν τοῖς καταθυμίαις, *αχξγ'*². Ἀρχ. Ἡ ἀρετὴ (πανιερώτατε
δέσποτα) τότε εἶναι καὶ λέγεται ἀρετὴ - Τέλ. Καὶ ταῦτα μὲν τῆς ὥρας κατε-
πειγούσης καὶ πάλιν καὶ πολλάκις ἡ εὐχὴ της μεθ' ἡμῶν.

Σύμφωνα μὲ τὸν πίνακα (φ. 5^r), ἡ ἐπιστολὴ ἀποστέλλεται «εἰς τὸν κύριον Διονύσιον τὸν
ἐκ Βυζάντος ὀρμώμενον τὸν ἐπονομαζόμενον Σερογλάνην ὁ ὁποῖος ἀρχιεράτευεν εἰς τοὺς
αχξ' χρόνους ἀπὸ Χριστοῦ εἰς τὴν Λάρισαν». Ἡ χρονολογία 1660 τοῦ πίνακα λανθασμένη,
ὁ Διονύσιος ὁ ἐπονομαζόμενος Βυζάντιος ἐξελέγη μητροπολίτης Λαρίσης τὸ 1662³.

φέας τοῦ χφ Παντελεῆμ. 781 νὰ πρόσθεσε τὴν ὑπογραφή καὶ ἡμερομηνία ἀπὸ ἓνα τρίτο χφ
πού εἶχε στὴ διάθεσή του. Αὐτό, ἂν συνέβη, ἀνατρέπει τὴν παραπάνω σχέση καὶ θὰ πρέπει νὰ
ζητηθῆ τὸ χφ πού διέσωσε τὴν ὑπογραφή αὐτὴ καὶ τὴ χρονολογία.

1. Στὴν κατεύθυνση αὐτὴ προτίθεμαι νὰ ἐργαστῶ μελλοντικά.

2. Ἡ χρονολογία τῶν 17 πρώτων ἐπιστολῶν προστέθηκε ὑστερότερα, συνήθως μετὰ
τὴν προσφώνηση, ἂν ὑπῆρχε χῶρος, ἢ στὸ περιθώριο. Μεταγενέστερη προσθήκη ἀπὸ τὸν
ἴδιον πιθανὸν ἀντιγραφέα ἀποτελοῦν καὶ οἱ ἐνδείξεις «ἐπιστολὴ α' β'» κλπ. «ἡ ἔσω ἐπιγρα-
φή», «ἡ ἔξω ἐπιγραφή». Ἡ χρονολογία τῶν πρώτων αὐτῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἀμφίβολη, με-
ρικῶν ὀπωσδήποτε λανθασμένη. Πρβ. τὶς ἐπιστ. 5, 10, 11, 14.

3. Βλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Πατριαρχικοὶ πίνακες, Κπολη [1890], σ. 595 καὶ Μ. ΜΑΝΟΥΣΑ-
ΚΑ, Αἱ ὀμιλίαι τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, Κρ. Χρ. 7 (1953) 179 σημ. 54.

Στὸν Διονύσιο Βυζάντιο ἀποστέλλονται καὶ οἱ ἐπιστολές 6 (ἡ 7, βλ. παρακάτω ἐπιστολές), 12, 15, 16, 17, 20 καὶ 53.

2. (36^v - 37^r) Φιλομαθέστατε κύριε Γεώργιε ὑγιαίνων εἴης καὶ εὐθυμῶν, *αρχζ'*. *Ἀρχ.* Πολλῆς ἤδη τέρψεως καὶ χαρᾶς ἀμυθήτου γέγονεν πρόξενον τὸ πρὸς ἡμᾶς σου γράμμα—*Τέλ.* καὶ ἐπηρεϊῶν πασῶν τῶν τοῦ δαίμονος ἀνώτερον φυλάξιεν δίκην ὀφθαλμοῦ περιέπουσα κόρης, ἀμήν.

Κατὰ τὸν πίνακα (φ. 5^r) ἀποστέλλεται σὲ ἓνα φίλο τοῦ Εὐγενίου.

3. (37^r - 37^v) Τοῖς ἐν ἀνδράσι τιμιωτάτοις καὶ χριστιανικωτάτοις ἀπὸ Καρπενησίου χριστιανοῖς τοῖς εἰς Κωνσταντινούπολιν πολιτευομένοις χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ πατρός, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία, *αρχνε'*. *Ἀρχ.* Τελείωσις μὲν καὶ πέρας τῶν ἀγαθῶν—*Τέλ.* Εἰς μνημόσυνον παντοτινὸν τῶν τιμίων ὀνομάτων τῆς ἀγάπης ὑμῶν καὶ τῶν μακαρίων ὑμῶν γονέων καὶ καθεξῆς τῶν λοιπῶν χριστιανῶν ζώντων ἅμα καὶ τεθνεώτων, ἀμήν.

Ἡ ἐπιστολὴ περιέχεται καὶ στὸν κώδ. ἀρ. 40 τῆς Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἐταιρείας, φ. 97^v 1.

4. (φ. 37^v - 38^r) *αρχζ'*. Κύρ Ἰωάννη καὶ κύρ Γεώργιε ὑγιαίνετε καὶ εὐτυχεῖτε μ' ὅλους τοὺς φίλους. *Ἀρχ.* Τὴν ἀγάπην καὶ φιλίαν τῶν πιστῶν καὶ γνησίων φίλων—*Τέλ.* ὑμᾶς δὲ πάλιν νὰ ἤθελε παρηγορήσῃ, αἷς δυνατός ἐστι παραμυθίαις, καὶ νὰ σᾶς φυλάξῃ ἀνωτέρους πάσης λύπης.

Πρόκειται, κατὰ τὸν πίνακα (φ. 5^v), γιὰ συγγενεῖς τοῦ Εὐγενίου.

5. (φ. 38^r- 39^r) Τῷ σοφωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν χριστιανοῖς ἀνδράσι καὶ ἐρμηνεῖ τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ ἀηττήτου βασιλέως, *αρχοε'*. *Ἀρχ.* Εἰ καὶ φορτικαὶ πάνυ (ὑποθετικῶς εἰπεῖν) αἱ καθ' ἡμέραν συνεχεῖς ἐνοχλήσεις—*Τέλ.* ὅστις σου διατηρεῖ τὸν βίον εἰλικρινῆ καὶ ἀπρόσκοπτον καὶ πάσης δαιμονικῆς ἐπηρείας ὑπέρτερον.

Ἀποστέλλεται στὸν Παναγιώτη Νικούσιο. Ὁ Σ. Εὐστρατιάδης τὴν ἐξέδωσε ἀπὸ τὸν κώδ. 693 τῆς μονῆς Παντελεήμονος². Ἡ χρονολογία 1675 ποὺ βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς λανθασμένη (ὁ Νικούσιος πέθανε τὸ 1672), ὅπως λανθασμένες ἢ ἀμφίβολουσ εἶναι οἱ χρονολογίαι καὶ τῶν ἄλλων 17 πρώτων ἐπιστολῶν. Ἡ ἐπιστολὴ παρουσιάζει στοὺς δύο κώδικες μεγάλες φραστικὲς διαφορές, στὸν κώδικα τῶν Βρυξελλῶν παραδίδεται σὲ ἀπλούστερη γλώσσα. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς ὑπάρχει ἡ προσθήκη: *Ἡ συνήθεια καὶ τῶν*

1. Βλ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, ὁ.π. (RR 168), Ν. Ἑλληνομν. 6 (1909) 476. Γιὰ τὸ περιεχόμενο βλ. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, ΕΦΣΚ 26 (1894-95) 3. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὰ ἄλλα χφφ δὲν προέρχονται ἀπὸ αὐτοψία, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἔρευνα μὲ βάση τοὺς δημοσιευμένους καταλόγους καὶ μελετήματα.

2. Ἑλληνικά 7 (1934) 222-223.

πραγμάτων εὐπρόσιτα (κατὰ μῦθον) ποιεῖ ἀνδρῶν μοι σοφώτατε, αὐτὸ δὴ τοῦτο συμβέβηκεν ἡμῖν τοῖς ἀθλίοις. εἶναι μὲ ὀρισμένες διαφορὰς ἢ ἀρχὴ τῆς 8ης ἐπιστολῆς στὴν ἔκδοση Εὐστρατιάδου. Πιθανὸν ἢ ὅλη ἐπιστολὴ νὰ ἦταν προσθήκη στὴν προηγούμενη (7η στὴν ἔκδοση Εὐστρατιάδου, 5η τοῦ κώδ. Βρυξελλῶν). Καὶ τὸ περιεχόμενό της θὰ μπορούσε νὰ στηρίξη τὴν ὑπόθεσιν αὐτή. Ἡ ἐπιστολὴ πιθανὸν ἢ ἴδια μὲ τοῦ κώδ. 40 τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρείας, φ. 98^v ¹.

6. (φ. 39^r - 40^r) Πανιερώτατε καὶ λογιώτατε δέσποτα δουλικῶς σε καὶ νῦν σὺν τῷ Χριστῷ Ἀνέστη τῷ σωτηρίῳ προσκυνοῦμεν ἀσπασμῶ. Ἀρχ. Ἡ νεότης καὶ τὰ τῆς νεότητος πάθη διαφόρως ἐνοχλεῖν τοὺς λογισμοὺς πεφύκασι - Τέλλ. Ἔξετε πάντως καὶ ἡμᾶς κοινωνοὺς τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐφροσύνης συμ- μεθέζοντες, ἀμήν.

Κατὰ τὸν πίνακα (φ. 5^v) «καὶ ταύτην ἐπιστέλλει πρὸς τὸν κύρ Διονύσιον ὄχι τὸν Σερογλάνην ἀλλὰ εἰς ἄλλον Διονύσιον καὶ αὐτὸν ὀνομαζόμενον καὶ τοῦ ἀποδείχνει...». Τὸ ὄχι πρὶν ἀπὸ τὸ τὸν Σερογλάνην εἶναι προσθήκη ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι πάνω ἀπὸ τὴ λέξη Διονύσιον. Ἄν ἡ χρονολογία ,αχνδ', ποῦ εἶναι γραμμένη στὸ κενό, ἀνάμεσα στὴν προηγούμενη ἐπιστολὴ καὶ σ' αὐτήν, εἶναι σωστή, πιθανὸν παραλήπτως νὰ εἶναι ὁ Διονύσιος Βαρδαλῆς, μητροπολίτης Λαρίσης στὰ χρόνια 1652 ἕως πιθανὸν τὸ 1662 ². Πρβ. ὅμως καὶ τὴν ἐπόμενη.

7. (40^r - 40^v) Τῷ πανιερωτάτῳ ἐν ἀρχιερεῦσι καὶ λογιωτάτῳ κυρίῳ Διονυσίῳ τὴν προσήκουσαν ἀπονέμω εὐλάβειαν, ,αχξδ'. Ἀρχ. Ἡ ἀκριβεστάτη τῶν φίλων καὶ ἀληθῆς ὄντως διάγνωσις - Τέλλ. διὰ νὰ καρποφορῇ ἡ φιλόθεος ἐκεῖνη χάρις τοῦ χριστιανικωτάτου ἄρχοντος.

Σύμφωνα μὲ τὸν πίνακα (φ. 6^r) ἀποστέλλεται στὸν Λαρίσης Διονύσιο τὸν Βυζάντιο. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο ὅμως φαίνεται ὅτι ὁ Εὐγένιος δὲν γνωρίζει καλὰ τὸ πρόσωπο. Πιθανὸν νὰ ἀποστέλλεται σὲ ἄλλον Διονύσιο καὶ ὄχι στὸν Βυζάντιο.

8. (φ. 40^v - 41^r) ,αχνβ'. Ἀρχ. Ἡ πολλὴ παραδρομὴ τοῦ χρόνου καὶ τὸ ἀνάμερον τοῦ τόπου - Τέλλ. ἐλπίζομεν δὲ καὶ θαρροῦμεν ὅτι εἰς ὀλίγον γενήσεται καὶ δὲν θέλομεν ἀποτύχει.

Παραλήπτως εἶναι φίλος του ἱερέας ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο (πίν. φ. 6^r).

9. (φ. 41^r - 41^v) ,αχξζ' Ἀρχ. Πάντα ὁ φίλος μὲ πολὺ θάρρος καὶ μὲ πόθον τολμηρότερον γράφει καὶ θαρρεῖει - Τέλλ. νὰ ἀναφέρνωμεν καὶ τοὺς γονεῖς μας καὶ νὰ τοὺς θυμούμεσθαι συχνά.

10. (φ. 41^v - 42^v) Τῷ λογιωτάτῳ καὶ προσφιλεστάτῳ μοι ἄρχοντι καὶ

1. ΛΑΜΠΡΟΣ, ὁ.π. σ. 476.

2. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, ὁ.π. σ. 179 σημ. 54.

ἐν χριστιανοῖς ἀνδράσι θεοφιλεστάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Ἐμμανοήλῳ καὶ νέῳ κτήτορι τῆς ἐν Βυζαντίῳ σχολῆς ὁ Εὐγένιος ἐν Κυρίῳ χαίρειν, *αχζζα'*. Ἀρχ. Καὶ ἐνὸς καὶ δευτέρου πρότερον ἠξιώθημεν γράμματος τῶν τιμίων χειρῶν τῆς ἀγάπης σου καὶ τὸ τρίτον ἤδη μετὰ τοῦτο τώρα πάλιν σὺν Θεῷ — Τέλ. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων τώρα ὁ λόγος ἀναμεινάτω.

Αὕτη εἶναι ἡ ἐπιστολὴ στὴν ὁποία στηρίχτηκε ὁ Μ. Παρανίκας¹ γιὰ νὰ ὑποστηρίξη τὴν ἐπανάδρουση τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς ἀπὸ τὸν Μανολάκη Καστοριανὸ τὸ 1661. Ἡ χρονολογία 1661 εἶναι, ὅπως ἔχει ἤδη σημειωθῆ, μεταγενέστερη προσθήκη πιθανότατα μὲ τὸ ἴδιο χέρι καὶ εἶναι, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων 17 πρώτων ἐπιστολῶν, λαθασμένη ἢ ἀμφίβολη. Ἀναφέρεται στὴν ἵδρυση ἐνὸς φροντιστηρίου μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Βαρθολομαίου². Στὸν πίνακα (φ. 6^ρ) γράφονται γι' αὐτὴ τὰ ἐξῆς: «ταύτην ἐπιστέλλει πρὸς τὸν ἀρχοντα κύρη Μανολάκην καὶ τὸν παρακινεῖ διὰ τὸ σχολεῖον τῆς Ἄρτης καὶ ἀποδείχνη τὴν ἀφέλειαν αὐτοῦ καὶ οὕτω τελειῶ τὴν ἐπιστολήν». Ἡ ἴδια ἐπιστολὴ καὶ στὸν κώδ. 40 τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἑθνολ. Ἐταιρείας φ. 101³. Στὸν κώδ. Παντελεῆμ. 781 λείπει ἡ χρονολογία.

11. (φ. 42^v - 43^v) Λογιώτατε καὶ φίλων ἡμῶν φίλτατε καὶ ποθεινότατε κύριε Παναγιώτῃ ὑψηλότερος εἶης τῶν τῆς τύχης ρευμάτων, *αχσε'*. Ἀρχ. Ἡ φήμη πολλάκις μεταδιδόμενη ἐξ ἐνὸς προσώπου εἰς ἕτερον— Τέλ. Ἡ χάρις δὲ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἀγίου πνεύματος (ἀποστολικῶς εἰπεῖν) εἶη μεθ' ὑμῶν, ἀμήν.

Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Παναγιώτῃ Νικούσιο καὶ τὴ δημοσίευσε ὁ Μ. Γεδεὼν ἀπὸ τὸν κώδ. 781 τῆς μονῆς Παντελεήμονος⁴.

12. (φ. 43^v - 45^ρ) Πανιερώτατε καὶ λογιώτατε δέσποτα, εἶης μοι ὑγιαίνων καὶ εὐτυχῶν καθ' ἑκάτερον πάλιν καὶ πολλάκις, *αχζζα'*. Ἀρχ. Οἱ ἄληθεῖς μὲν καὶ ἀμώμητοι τῆς ἐκκλησίας παῖδες— Τέλ. Καὶ γὰρ τὸ πτηνὸν τῆς μιᾶς τῶν πετέργων χηρεῦον πτῆναι οὐ δυνήσεται.

Ἀπευθύνεται στὸν Διονύσιο Βυζάντιο⁵ (πίν. φ. 6^v).

13. (φ. 45^ρ - 45^v) Ἱερώτατε μητροπολίτα Ἀνδριανουπόλεως [sic cod.] κύριε Νεόφυτε ὑγίαине καὶ εὐτύχει κατ' ἄμφω πάλιν καὶ πολλάκις, *αχζζα'*.

1. ΕΦΣΚ 25 (1893-94) 52. Κατὰ τὴν πρώτη ἀρίθμηση τοῦ χφ εἶναι γραμμμένη στὸ φ. 7.

2. Σχετικὰ μὲ τὴν ἵδρυση τῆς Σχολῆς Μανολάκη βλ. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Ἀθηνᾶ 54 (1950) 14-15 καὶ Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟ, Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ, τόμ. Α', Ἀθῆνα 1966, σ. 211-225.

3. ΛΑΜΠΡΟΣ, ὁ.π. σ. 476.

4. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες, Ἀθ. 1935-38, σ. 187-188.

5. Πρβ. ἐπιστολὴ ἀρ. 1.

Ἄρχ. Ἔθος τοῖς ἰατρούουσι πᾶσιν ἀπλῶς ἐπαινετόν – Τέλ. ἡ δὲ ἱερότης σου πάλιν καὶ πολλὰκις ὑγιαίνουσα διατελεῖ εἰς χρόνων περιόδους πολλῶν.

Πρβ. τὶς ἐπιστ. ἀρ. 16, 17 καὶ 18 πρὸς τὸν ἴδιο, τὶς δημοσιευμένες ἀπὸ τὸν Τ. Γριτσόπουλο¹. Ἡ ἴδια ἐπιστολὴ περιέχεται πιθανόν καὶ στὸν κώδ. 40 τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας, φ. 102^v².

14. (φ. 45^v - 46^v) Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ γαληνοτάτῳ ἡγεμόνι καὶ δεσπότη πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίῳ κυρίῳ Ράδουλα βοεβόδα ὑγείαν, σωτηριάν, εὐημεριάν καὶ κατ' ἐχθρῶν νίκην εὐχόμεθα παρὰ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ζωοποιῦ τε καὶ ὁμοουσίῳ αὐτοῖς Πνεύματος, ἀμήν, ,αχζζγ'. Ἄρχ. Τὰ ρεύματα τῆς κακῆς καὶ ἀδίκου τύχης – Τέλ. ἄς διασώσῃ μετὸ παντοδύναμόν της χέρι τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτὴν ἐν ἀληθείᾳ, ἀμήν.

Δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ἀθ. Παπαδόπουλο - Κεραμέα³. Ἡ χρονολογία 1663 δὲν εἶναι σωστὴ, ἀφοῦ ὁ Ράδουλ βοεβόδας ἔγινε «αὐθέντης» τὸ 1664 κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων⁴. Ἡ ἐπιστολὴ καὶ στὸν κώδ. 40 τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας, φ. 103^r⁵.

15. (φ. 46^v - 47^v) Τῷ πανιερωτάτῳ πατρὶ καὶ δεσπότη κυρίῳ Διονυσίῳ Λαρίσης ὅσα σωτήρια καὶ θυμῆρη εὐχόμεθα καταθύμια, ,αχζζε'. Ἄρχ. Ἡ τῆς χώρας ἀκαρπία ποιεῖ τὸν γεωργὸν ἀμελεῖ – Τέλ. αἱ δὲ ἅγιαί σου καὶ θεοπειθεῖς εὐχαὶ εἴησάν μοι ἀρωγοὶ βίῳ παντί, ἀμήν.

Ἄπευθύνεται στὸν Διονύσιο Βυζάντιο (πίν. φ. 7^r). Πρβ. ἀρ. 1. Ἡ ἴδια πιθανόν καὶ στὸν κώδ. 40 τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας, φ. 103^v⁶.

16. (φ. 48^r - 48^v) Πανιερώτατε καὶ λογιώτατε δέσποτα πάλιν καὶ πολλὰκις εἴης ὑγιαίνων, ,αχζζζ'. Ἄρχ. Ὁ μὴ δισσολογῶν ἐπὶ τῇ τοῦ ὀφλήματος ἀποδόσει – Τέλ. μία γοῦν αὐτοῖς τῶν κακῶν λύσις καὶ δυστυχίας τοῦ θανάτου, ὁ θάνατος.

Ἐξέδωσε Σ. Εὐστρατιάδης ἀπὸ κώδ. Ἰβήρων 619⁷. Ἀποδέκτης ὁ Διονύσιος Βυζάντιος (πίν. φ. 7^v).

1. Ἀθηνᾶ 58 (1954) 61-64.

2. Βλ. ΛΑΜΠΡΟ, ὅ.π. σ. 476.

3. Στὸν Εὐδ. ΗΥΡΜΥΖΑΚΙ, Documente privitoare la Istoria Romanilor, τόμ. XIII (1909) 361, βλ. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟ, Ἀθηνᾶ 58 (1954) 31.

4. Βλ. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Ἀθηνᾶ 54 (1950) 26-27.

5. Βλ. ΛΑΜΠΡΟ, ὅ.π. σ. 476.

6. Βλ. ΛΑΜΠΡΟ, ὅ.π. σ. 476.

7. Ἑλληνικά 9 (1936) 59.

17. (φ. 48^v - 49^r) Πανιερώτατε δέσποτα εἴης μοι πάλιν καὶ πολλάκις ὑγιαίνων ἐν τοῖς θεοῖς προσγενόμενος διαβήμασιν, *ἄρχξη*. *Ἀρχ.* Τὸ μέλι καλὰ καὶ εἶναι ὁμολογουμένως γλυκὺ καὶ νόστιμον — *Τέλ.* ὅστις σου διατηρεῖ τὸν βίον εἰρηνικὸν καὶ τὸν βαθμὸν ἀνεπίληπτον.

¹Αποδέκτης ὁ Διονύσιος Βυζάντιος (πίν. φ. 7^v). Πρβ. ἀρ. 1.

18. (φ. 49^v - 50^v) Τῷ ἐν ἱερεῦσιν εὐλαβεστάτῳ καὶ θεοσεβεστάτῳ ἀρχιπρεσβυτέρῳ τῆς ἐν Τρίκκῃ ἀγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας κυρίῳ Κωνσταντίνῳ ὁ ἐν ἱερομονάχοις ἐλάχιστος Εὐγένιος Χριστὸς ἀνέστη. *Ἀρχ.* Πολλὰ πάντως αἰ τῶν δικαίων, λογιώτατε, θλίψεις — *Τέλ.* ἐκ τῆς βαθυσκίου Γούβας τῶν Βρανιανῶν, *ἄρχο* σκιροφοριῶνος *ς* ἴσταμένου.

¹Ἐξέδωσε Μ. Γεδεὼν ἀπὸ κώδ. Παντελεήμ. 781¹. Τὸ ὄνομα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κωνσταντίνου μαρτυρεῖται σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1674 στὸν ναὸ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου στὰ Τρίκαλα² καὶ σὲ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ κώδ. 368 τῆς λαύρας Σάββα τοῦ ἡγιασμένου, τώρα στὴν Πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη Ἱεροσολύμων³. Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς σημειώνεται ὁ τόπος ἀπ' ὅπου ἀποστέλλεται, ἡμερομηνία καὶ χρονολογία, καὶ στὴν ἐπόμενη καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐγενίου. Στις περισσότερες ὑπάρχει προσθήκη αὐτοῦ τοῦ ἔγραψε καθ' ὑπαγόρευση τὴν ἐπιστολή, συνήθως τοῦ Γορδίου, καθὼς καὶ ἡ *ἔξω ἐπιγραφή*. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιστολὰς 37, 47, 51, 134, 135, 136 καὶ τὶς 64 ἀνώνυμες, οἱ ὑπόλοιπες ἀποστέλλονται σὲ ἀνθρώπους τῆς περιοχῆς Θεσσαλίας κυρίως, γνωστοὺς στὸν συλλογέα Νικόλαο.

19. (φ. 51^r - 51^v) Πανευλαβέστατε ἐν ἱερεῦσι καὶ ἀρχιπρεσβύτερε κύριε Κωνσταντῖνε εὐδοῦ ἐν τοῖς καταθυμίαις καὶ ἀνάβαινε κατ' ὀλίγον εἰς τὰς βαθμίδας τῶν πνευματικῶν ἀναβάσεων. *Ἀρχ.* Ἀρετὴ τοῦ δένδρου ἐστὶν ὁ καρπὸς καὶ τὰ φύλλα τοῦ δένδρου — *Τέλ.* ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν καὶ ἀνήλιον Γούβαν τῶν Ἀγράφων, *ἄρχο* σепτεμβρίου ιδ'. Εὐγένιος ἱερομόναχος φίλος ὑμέτερος πιστὸς καὶ εὐχέτης.

Πρβ. ἀρ. 18.

20. (φ. 52^r - 53^v) Τῷ παναγιωτάτῳ καὶ σεβασμιωτάτῳ πατρὶ καὶ δεσπότη καὶ οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ κυρίῳ Διονυσίῳ τὴν ὀφειλομένην καὶ εἰλικρινῆ ἐν Χριστῷ μετάνοιαν γονυπετῶς ἀπονέμομεν... *Ἀρχ.* Ὁ Ἰσαακίδης Ἰακώβ χάριτος θείας καὶ γνώσεως ἀθανάτου ἡξιωμένος ὢν — *Τέλ.* ἐξ Ἀγράφων, *ἄρχο* ἑλαφηβολιῶνος β'. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος σὸς κατὰ πάντα δοῦλος.

¹Αποστέλλεται τὸν καιρὸ τῆς β' πατριαρχείας τοῦ Διονυσίου (1676-1679).

1. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες, Ἀθ. 1935-38, σ. 190-193.

2. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Αἱ παλαιαὶ ἐκκλησιαὶ τῶν Τρικάλων (Θεσσαλίας), ΒΖ 27 (1927) 359-360.

3. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ-ΚΕΡΑΜΕΑ, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Πετροῦπολη 1894, τ. Β' σ. 493.

21. (φ. 53^v - 54^r) Λογιώτατε ἱεροδιάκων Κλήμη¹ ὑγίαινε ἐν Χριστῷ μὲ ἄλους τοὺς αὐτόθι φίλους. Ἄρχ. Ἄν τὰ λόγια τῶν φίλων καὶ γνωρίμων ἀπλῶς εἶναι ἄπιστα – Τέλ. ἀπὸ τὴν Γούβαν τῶν Βρανιανῶν, ,αχοῆ' αὐγούστου ε'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

Στὸν ἴδιο ἀπευθύνονται καὶ οἱ ἀρ. 24, 25, 26, 27, 58, 128, 130, καὶ 132 ἐπιστολές.

22. (φ. 54^r - 55^v) Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε κύρ Ἰάκωβε, ἀληθινὰ ὁ Χριστὸς ἀνέστη καθὼς ὀρίζεις καὶ ἡ θεοφιλία σου τὸ ὁμολογᾷ καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὅλοι πανταχοῦ τὸ ὁμολογοῦσιν. Ἄρχ. Ἦθελα γοῦν νὰ παραπονεθῶ – Τέλ. ,αχοβ'. ἀπὸ τὴν ἀνήλιον Γούβαν. ἀπριλίου ις'. Ὁ Εὐγένιος.

Εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ ἐπίσκοπος Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων Ἰάκωβος². Βλ. καὶ ἀρ. 23 καὶ 50.

23. (φ. 55^v - 56^v) Θεοφιλέστατε Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων κύριε Ἰάκωβε τὴν ὀφειλομένην αἰδῶ καὶ εὐλάβειαν ἀπονέμομέν σου τῇ θεοφιλίᾳ. Ἄρχ. Ἐγνωρίσαμεν διὰ τῶν γραμμάτων τὰ πάθη τῆς ἱερότητός σου καὶ τοὺς πειρασμούς – Τέλ. ,αχοα' αὐγούστου κβ'. Εὐγένιος σὸς κατὰ πάντα δοῦλος πιστός.

24. (φ. 56^v - 57^v) Λογιώτατε ἱεροδιάκωνε Κλήμη πάλιν καὶ πολλάκις ὑγιαίνων εἶς ἐν Χριστῷ. Ἄρχ. Ἠξιώθημεν καὶ δευτέρων γραμμάτων τῶν ἀγίων σου χειρῶν – Τέλ. ἀπὸ τὴν σκιὰν τοῦ θανάτου Γούβαν, ,αχοζ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος ἐν Χριστῷ εὐχέτης, σεπτεμβρίου β'.

25. (φ. 57^v - 58^v) Ἱεροδιάκων Κλήμη ὑγίαινε ἐν Χριστῷ καὶ εὐδοῦ ἐν τοῖς καταθυμίαις. Ἄρχ. Ἐχθὲς ἐγράψαμεν πρὸς τὴν ἀγάπην σου καὶ ἄλλο γράμμα – Τέλ. ἀπὸ τὴν βαθύσκιον Γούβαν τῶν Βρανιανῶν, ,αχοζ' σεπτεμβρίου ε'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης καὶ ἀδελφός.

26. (φ. 58^v - 59^v) Τῷ γνησιωτάτῳ ἐπιτρόπῳ καὶ ὑπρέτῃ δοκιμωτάτῳ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Λαρίσης κυρίῳ Κλήμη τῷ ἱεροδιακόνῳ ὅσα τὰ καταθύμια. Ἄρχ. Ἦλθεν προχθὲς ὁ πολυθρύλλητος ἐκεῖνος Ἀνανίας ἐδῶ – Τέλ. ,αχοῆ' σεπτεμβρίου ις'. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος καὶ ἀδελφός καὶ εὐχέτης σὸς ἐν Χριστῷ, ἀπὸ Βρανιανά.

1. Γιά τὸν ἱεροδιάκονο Κλήμη, μετέπειτα μητροπολίτη Ἰωαννίνων, βλ. ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΓΑΣ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων, Ἠπ. Χρον. 3 (1928) 33-37, καὶ Ε. ΣΑΒΡΑΜΗ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν Ἰωαννίνων, αὐτ. 7 (1932) 157-167.

2. Γιά τὸν Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων Ἰάκωβο βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Βίος Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ, Ν. Ἑλληνομν. 4 (1907) 53-54, καὶ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εὐγένιος Γιαννούλης σ. 75.

27. (φ. 60^r - 60^v) Λογιώτατε ἱεροδιακόνων κύριε Κλήμη ὑγίαινε ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ καὶ εὐδοῦ καὶ πρόκοπτε καὶ ἀνάβαινε εἰς τὰς κατὰ Θεὸν ἀναβάσεις ἀείποτε. Ἄρχ. Αἱ θεουργαὶ [sic] ἀρεταὶ καὶ δοκιμώτατοι — Τέλ. ,αχοζ' αὐγούστο κα'. Ὁ σὸς εὐχέτης Εὐγένιος εἶπε καὶ ἔγραψαν.

28. (φ. 60^v - 61^v) Τέκνον μου ἐν Κυρίῳ κὺρ Εὐστάθιε ὑγίαινε μετὰ τῆς κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίας καὶ μετὰ ὅλους τοὺς αὐτόθι πολιτευομένους ἀδελφούς. Ἄρχ. Ἐλάβαμεν τὸ ἰδιόχειρον γράμμα τῆς ἀγάπης σου τὸ ἐπιθυμητὸν καὶ τίμιον — Τέλ. ἀπὸ τὴν Γούβαν τῶν Βρανιανῶν, ,αχοη' ἰανουαρίου ιθ'. Ὁ Εὐγένιος εἶπα καὶ ἔγραψαν.

Ἐξέδωσε Μ. Γεδεών ἀπὸ κώδ. Παντελεήμονος 781¹. Ὁ Εὐστάθιος Χρυσοχόος ζῆστὰ Τρίκαλα καὶ εἶναι ἀδελφὸς τοῦ Γερμανοῦ τοῦ Λοκροῦ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ πολλὰς μνείας μέσα σὲ ἐπιστολὰς τοῦ Γιαννούλη πρὸς τὸν πρῶτο². Ὁ Εὐγένιος τὸν ὀνομάζει Χρυσοχόο ἢ Χρυσικό ἢ Χρυσοεργό, πιθανὸν ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα ποῦ ἀσκεῖ. Στὸν ἴδιον ἀποστέλλονται καὶ οἱ ἀρ. 32, 34, 35, 36, 42, 46, 132, 133 καὶ 138.

29. (φ. 61^v - 62^v) Ὁ τριγέρων Εὐγένιος τῷ τριγέροντι κυρίῳ Ἰωάννη καὶ πᾶσι τοῖς ἱερεῦσι καὶ λαϊκοῖς χριστιανοῖς τῆς πολιτείας τοῦ Τρικάλου ὑγίαινε καὶ σωτηρίαν εὐχεται παρὰ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ Πνεύματος ἁγίου. Ἄρχ. Δὲν εἶναι ἄλλο κτῆμα τιμιώτερόν τε καὶ θεοφιλέστερον — Τέλ. ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν καὶ ἀνήλιον Γούβαν τῶν Βρανιανῶν, ,αχοζ' ἰουλίω κς'. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

Στὸν Ἰωάννη ἀπευθύνονται καὶ οἱ ἀρ. 39, 44, 45 καὶ 126.

30. (φ. 62^v - 64^r) Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε Δημητριάδων [sic] κύριε Διονύσιε δουλικῶς σὲ προσκυνοῦμεν σὺν τῷ Χριστὸς ἀνέστη. Ἄρχ. Ἡ ποιμαντικὴ, θεοφιλέστατε δέσποτα, τῶν ψυχῶν — Τέλ. ἀπὸ τὰ Βρανιανὰ τῶν Ἀγράφων, ,αχζε' ἀπριλίου ι' ἰσταμένου. Εὐγένιος τῶν ἱερομονάχων ἐλάχιστος καὶ τῆς θεοφιλίας σου δοῦλος τῶν δούλων τῆς.

Ὁ Διονύσιος ἀναφέρεται ὡς ἐπίσκοπος Δημητριάδος τὸ 1666³.

31. (φ. 64^r - 65^r) Ἱερώτατε δέσποτα καὶ λογιώτατε Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων κύριε Δαμασκηνὲ ὑγαίνεις μοι σὺν τῷ Χριστὸς ἀνέστη τὸν σωτήριον

1. Πατριαρχικαὶ ἔφημερίδες, σ. 189-190.

2. Βλ. καὶ Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, ΕΦΣΚ 25 (1893-94) 52.

3. Βλ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, Ἐπετηρὶς Παρνασσῶ 10 (1914) 284.

ἀσπασμόν. Ἄρχ. Εἰκόνες ψυχῆς καὶ εἰσὶ καὶ λέγονται τὰ γράμματα— Τέλ. ἀπὸ τὰ Βραβιανὰ, ,αχοῖ' ἀπριλίου ιβ'. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος ἱερομόναχος.

Ὁ Δαμασκηνὸς διαδέχθηκε τὸν ἐπίσκοπο Ἰάκωβο (πρβ. τὴν παραίτηση τοῦ Ἰακώβου μετὰ τὸν ἀρ. 33). Ἀπὸ τὴν 84ῃ ἐπιστολῇ φαίνεται ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς ἦταν ἐπίσκοπος Λιτζᾶς καὶ Ἄγραφων καὶ τὸ 1681. Ὁ Ν. Γιαννόπουλος ¹ καὶ ὁ Π. Βασιλείου ² δὲν ἀναφέρουν ἐπίσκοπο Δαμασκηνὸ στὰ χρόνια αὐτά, ἀλλὰ μνημονεῦουν ἐπίσκοπο Ταράσιο στὰ 1680, ἀντλώντας τὴν πληροφορία ἀπὸ δημοσίευμα τοῦ Παρανίκα ³. Ὁ Παρανίκας εἶχε ὑπόψη τοῦ ἔγγραφου τοῦ 1680 τοῦ β' μέρους τοῦ χφ ποῦ ἐξετάζουμε (φ. 176^r - 177^r), ὅπου ἀνάμεσα σὲ ἄλλους ἐπισκόπους ὑπογράφεται καὶ ἐπίσκοπος *Λητίτζης Ταράσιος*. Ὁ Ταράσιος αὐτὸς ὅμως πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσκοπος Λιτίτζης, ποῦ ἀρχικὰ ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Φιλιππουπόλεως καὶ ἀργότερα ἀπετέλεσε αὐτοτελῆ μητρόπολη ⁴, καὶ ὄχι Λιτζᾶς καὶ Ἄγραφων.

32. (φ. 65^r - 65^v) Εὐστάθιε ⁵, κτῆμα εὐσταθῆς καὶ τῷ Θεῷ τῶν ὄλων τίμιον, ὑγίαινε καὶ εὐδοῦ εἰς ψυχωφελεῖς ἀναβάσεις καὶ σωτηρίους. Ἄρχ. Ἐλάβαμεν τὴν πλουσίαν χάριν καὶ τὴν ἐπαινετὴν δωρεάν - Τέλ. ἀπὸ τὴν βαθύσκιον Γούβαν τῶν Βραβιανῶν, ,αχοζ' ἰουλίου α'. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας τριγέρων Εὐγένιος καὶ σὸς εὐχέτης.

33. (φ. 66^r - 66^v) Τῷ ἐντιμωτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ κυρίῳ Παλαιολόγῳ ὑγείαν καὶ σωτηρίαν εὐχομαι παρὰ Θεοῦ. Ἄρχ. Θαρρῶ νὰ ὑποπτεύη πρὸς ἡμᾶς ἡ ἀγάπη σου ἀφιλιαν - Τέλ. ἀπὸ τὴν βαθύσκιον Γούβαν τῶν Βραβιανῶν, ,αχοζ' ἰουλίου α' ἰσταμένου. Ὁ Εὐγένιος.

Ὁ Παλαιολόγος (ἢ Παλαιολόγης ὅπως προσφωνεῖται σ' ἄλλη ἐπιστολῇ) εἶναι γιὸς τοῦ Ἰωάννου τοῦ ἀρ. 29.

(φ. 66^v - 67^v) Γράμμα ὅπερ γράφουσι οἱ ἀρχιερεῖς ὅταν θέλουν νὰ κάμουν παραίτησιν τὴν ἐπαρχίαν καὶ τὸν θρόνον τοὺς συγγραφὲν παρὰ τοῦ αὐτοῦ Εὐγενίου. Ἄρχ. Ὁ μέγας ἀπόστολος Παῦλος, τὸ σκεῦος τὸ ἀγιώτατον τῆς ἐκλογῆς - Τέλ. εἰς καύχημα τῶν ἐκ μέσης σε φιλοῦντων ψυχῆς καὶ ἀγαπώντων τὸν τῆς ἐκκλησίας καταρτισμὸν πρὸ παντὸς ἄλλου τῶν ἐν βίῳ καλῶν.

Στὸν πίνακα (φ. 10^r) γράφονται τὰ ἐξῆς. «Ταύτην τὴν ἔδωκεν ὁ πρῶν Ἰάκωβος Λιτζᾶς καὶ Ἄγραφων καὶ ἔγινεν ἀντ' αὐτοῦ ὁ Δαμασκηνὸς [πρβ. ἀρ. 31] ἀρχιερατεύοντος εἰς τὴν Λάρισσαν τότε ὁ Ἰάκωβος, ὁ νῦν πατριάρχης». Ὁ Ἰάκωβος εἶναι μητροπολίτης Λαρίσης στὰ χρόνια 1675-79 ⁶, καὶ πατριάρχης (γιὰ πρώτη φορὰ) στὰ χρόνια 1679-1683 ⁷.

1. Αὐτ. σ. 303-307.

2. Ἡ ἐπισκοπὴ Λιτζᾶς καὶ Ἄγραφων, Ἀθ. 1967, σ. 148 κ.έ.

3. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, Ἱστορικά, Νεολόγου ἐβδομαδιαία Ἐπιθεώρησις 3 (1893-94) 633, ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ τὴν πληροφορία ἀπὸ τὸν κώδ. ποῦ ἐξετάζουμε.

4. Γιὰ τὴν ἐπισκοπὴ Λιτίτζης βλ. Μ. Ι. Γ (ΕΔΕΩΝ), Λιτίτζης ἐπισκοπὴ, ΜΒΕ τόμ. 16, σ. 178.

5. Γιὰ τὸν Εὐστάθιο Χρυσόχο, ποῦ εἶναι ὁ ἀποδέκτης καὶ τῶν ἀρ. 35, 36, 42 καὶ 46, βλ. τὴ σημείωση στὸν ἀρ. 28.

6. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ.π., Ἐπετ. Παρνασσοῦ 10 (1914) 274.

7. ΓΕΔΕΩΝ, Πατριαρχικοὶ πίνακες, σ. 603.

34. (φ. 67^v - 68^r) Κύρ Ευστάθιε υγιαίνων εἴης ἐν Χριστῷ μετὰ τῶν φίλων. Ἄρχ. Ἀκόμη θαρρῶ νὰ μένη πρὸς ἡμᾶς ἢ ἀγάπη σου φίλος – Τέλ. ἀπὸ τὴν Τετάρτην, ,αχοε' ματοῦ κα'. Ὁ σὸς εὐχέτης Εὐγένιος ὁ Ἰωαννοῦλιος ἱερομόναχος.

Ὁ Εὐγένιος ἀναφέρει μὲ λεπτομέρεια τὰ μέρη πού ἐπισκέφτηκε στὴ δευτέρα μετάβασι του στὸ Καρπενήσι (1674-1675) ¹.

35. (φ. 68^r - 68^v) Κύρ Ευστάθιε υγιαίνει ἐν Χριστῷ μετὰ τῶν φίλων. Ἄρχ. Γράφομεν καὶ νῦν πάλιν πρὸς τὴν ὑμετέραν ἐν Χριστῷ ἀγάπην – Τέλ. ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, ,αχοδ'. Ὁ Εὐγένιος πάντων ὑμῶν εὐχέτης, ἰουλίου κθ'.

36. (φ. 69^r - 69^v) Φίλτατέ μοι καὶ ποθεινότατε κύρ Ευστάθιε Χριστὸς ἀνέστη μετὰ τῶν φίλων. Ἄρχ. Τοῦ χρόνου, κύρ Ευστάθιε, προϊόντος ἤδη – Τέλ. ἀπὸ τὴν βαθύσκιον Γούβαν καὶ ἀνήλιον, τὴν εἰκόνα καὶ τὴν σκιάν τοῦ θανάτου, ,αχοζ' ἀπριλίου ιζ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

37. (φ. 69^v - 70^v) Τῷ λογιωτάτῳ κυρίῳ Γερμανῷ ὅσα τὰ καταθύμια. Ἄρχ. Ἡ τῶν κοιμζόντων τὰ γράμματα σπάνις – Τέλ. ἀπὸ τὴν Γούβαν, ,αχοη' ἀπριλίου ιγ'. Ὁ Εὐγένιος ἱερομόναχος σὸς εὐχέτης.

Ἀποδέκτης ὁ Γερμανὸς Λοκρός. Στὸν πίνακα (φ. 10^r) χαρακτηρίζεται ἀδελφὸς τοῦ Εὐσταθίου τοῦ ἀρ. 28. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ φαίνεται ὅτι ὁ Γερμανὸς βρίσκεται στὴ «Μοισία» [κωδ. Μυσία], στὴν «ἔξω ἐπιγραφῆ» δηλώνεται νὰ δοθῆ στὴ Βλαχία ἢ ὅπου τύχη.

38. (φ. 70^v - 71^r) Εὐλαβέστατε ἱερέων κύρ Ἰωάννη υγιαίνει ἐν Χριστῷ. Ἄρχ. Ἡμεῖς ἐθαρρούσαμεν νὰ ἔχωμεν τὴν ἀγιωσύνην σου εἰς τὴν πρώτην τάξιν τῶν φίλων – Τέλ. ἀπὸ τὴν ἀνήλιον καὶ σκοτεινὴν Γούβαν τῶν Βραβιανῶν, ,αχζθ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος ἀδελφὸς καὶ εὐχέτης.

Ἀποδέκτης ὁ οἰκονόμος Τρίκιης Ἰωάννης (πίν. φ. 10^r). Σ' αὐτὸν ἀποστέλλονται καὶ οἱ ἀρ. 40, 41, καὶ 137.

39. (φ. 71^r - 72^r) Τιμιώτατε ἐν χριστιανοῖς καὶ φρονημώτατε ἐν γέρουσιν ἐντίμοις κύριε Ἰωάννη, υγιαίνει ἐν Χριστῷ μὲ ὄλην τὴν κατ'οἶκον σου ἐκκλησίαν. Ἄρχ. Τὸ βαρὺ τοῦτο γῆρας καὶ λυπηρὸν ὅπου ἔχομεν – Τέλ. ἀπὸ τὰ Βραβιανὰ τῶν Ἀγράφων, ,αχοθ' ἰουνίου. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

Ὁ Ἰωάννης εἶναι ἀποδέκτης καὶ τῶν ἀρ. 29, 44, 45 καὶ 126.

1. Πρβ. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εὐγένιος Γιαννούλης, σ. 33-34.

40. (φ. 72^r - 73^r) Ἱερέων εὐλαβέστατοι καὶ θεοσεβέστατοι πρεσβυτέρων κύριοι Ἰωάνναι, υἱαίνετε ἀμφότεροι ἐν Χριστῷ μετὰ τῶν αὐτόθι κοινῶν φίλων καὶ ἀδελφῶν. Ἀρχ. Διὰ τοῦ πρὸς ἡμᾶς γράμματος ἐγνωρίσαμεν τὴν ὑμετέραν υἱείαν - Τέλ. ἀπὸ τὴν ἀχρείαν Γούβαν καὶ ἀνήλιον τῶν Βραβιανῶν, ,αχοβ' αὐγούστου λ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης καὶ ἀδελφός.

«Πρὸς τὸν οἰκονόμον Τρίκκης καὶ πρὸς τὸν υἱὸν τῆς Θεοδόσαινας Ἰωάννην τὸν ἱερέα» (πίν. φ. 10^r).

41. (φ. 73^r - 73^r) Εὐλαβέστατε ἐν ἱερεῦσιν ἅγιε οἰκονόμε κύρ Ἰωάννη, υἱαίνε με ὅλους τοὺς φίλους καὶ ἀδελφούς. Ἀρχ. Εἰς τὴν ἀνάγκην τῶν πραγμάτων καὶ μάλιστα εἰς τὰς νῦν συμφοράς - Τέλ. ,αχοζ'. Οἶδας ὅθεν καὶ ὁποῖος.

42. (φ. 73^v - 74^r) Κύρ Εὐστάθιε υἱαίνε ἐν Χρυστῷ μετὰ πάντων τῶν αὐτόθι κοινῶν φίλων καὶ ἀδελφῶν. Ἀρχ. Ἐπεμψα τῆς ἀγάπης σου προχθὲς εἰς τὴν κοινὴν πανήγυριν τοῦ Μοσχολουρίου καὶ ἄλλο γράμμα - Τέλ. Ταῦτα μὲν κατὰ τὸ παρὸν ὡς ἀπὸ φωνῆς τοῦ διδασκάλου καὶ πάλιν υἱαίνων εἴης μοι φίλτατε, ,αχοθ'. Ἀναστάσιος ἱεροδιάκονος ὑμέτερος φίλος προσταχθεὶς παρὰ τοῦ διδασκάλου ἔγραψα.

Ὁ Εὐγένιος ἀναφέρει ὅτι ἔλαβε ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Εὐσταθίου Γερμανὸ Λοκρό. Στὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς ἑννέα ἐπιστολὰς τοῦ ἀπευθύνει στὸν Εὐστάθιο ζητεῖ πληροφορίες γιὰ τὸν Γερμανὸ ἢ στέλνει τοὺς χαιρετισμούς του. Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος ἔγραψε καθ' ὑπαγόρευση πολλὰ ἀπὸ τὶς ἐπιστολὰς τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Εὐγενίου, ὅπως φανερώσει ἢ προσθήκη στὸ τέλος τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν.

43. (φ. 74^v - 75^v) Εὐλαβέστατε ἐν ἱερεῦσι καὶ θεοσεβέστατε κύρ Δημήτριε υἱαίνε ἐν Χριστῷ με ὅλον σου τὸ σπίτι καὶ με τοὺς γειτόνους σου πάντοτε. Ἀρχ. Ἦκουσα ὅτι ἔθαψες τὸ ἡγαπημένον σου παιδίον τὸν Ρίζον - Τέλ. ἀπὸ τὰ Βραβιανὰ, ,αχοθ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

Ὁ Δημήτριος εἶναι ἱερεὺς τοῦ χωριοῦ Μαγούλα τῆς Καρδίτσας καὶ πατέρας ἑνὸς μαθητῆ τοῦ Εὐγενίου.

44. (φ. 75^v - 76^r) Τιμιώτατε καὶ πάσης γνώσεως καὶ σοφίας πολιτικῆς πεπληρωμένε κύρ Ἰωάννη υἱαίνε ἐν Χριστῷ καὶ ἀνάβαινε με πολλὴν εὐχαριστίαν καὶ ὑπομονὴν τὴν σφράγαν τοῦ κόσμου. Ἀρχ. Ἐλάβαμεν τὸ γράμμα τῆς ἀγάπης σου προχθὲς ἀπὸ τὸν κύρ Ἰωακείμ τὸν ἱερομόναχον - Τέλ. ἀπὸ τὰ Βραβιανὰ τῶν Ἀγράφων, ,αχοθ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

45. (φ. 76^r - 78^r) Τιμιώτατε καὶ ἐν χριστιανοῖς ἀνδράσιν ἐμφρονέστατε

κύριε Ἰωάννη ὑγίαινε ἐν Χριστῷ μεῖ ὄλην τὴν κατ' οἶκον σου ἐκκλησίαν καὶ τοὺς φίλους. Ἀρχ. Ἡ ἀμέλεια, τιμιώτατέ μου κύρ Ἰωάννη, καὶ ἡ πολλὴ ὀκνηρία - Τέλ. ,αχξθ' φεβρουαρίω. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

46. (φ. 78^r - 79^r) Φιλολογώτατε μαστρο-κυρ Εὐστάθιε ὑγίαινε ψυχῇ τε καὶ σώματι καὶ κολύμβια σὺν Θεῷ καὶ πλέε ὑπεράνω τῶν πονηρῶν κυμάτων τοῦ βίου μεθ' ὑπομονῆς καὶ εὐχαριστίας μεῖ ὄλους ὁμοῦ τοὺς αὐτόθι ἀδελφοὺς καὶ τοὺς ἀπανταχοῦ εὐρισκομένους. Ἀρχ. Πάνυ θαρρεῖν ἔχω, κύρ Εὐστάθιε, καὶ ἀκριβῶς πιστεύω - Τέλ. ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, ,αχπ' αὐγούστου ιβ'. Ὁ Εὐγένιος σὸς εὐχέτης.

47. (φ. 79^v - 80^r) Ἀναγνώστα ὑγίαινε πάντοτε ἐν Χριστῷ. Ἀρχ. Δὲν ἐθάρρουν ἐγὼ ποτὲ νὰ μὴν μᾶς στείλῃς γράμμα τόσον καιρὸν - Τέλ. ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, ,αχνδ' αὐγούστου ιζ'. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος ἱερομόναχος ὁ Ἰωαννούλιος.

48. (φ. 80^r - 80^v) Ἱερομονάχων φιλομαθέστατε κύριε Ἀββακοῦμ ὑγίαινε ἐν Χριστῷ μεῖ ὄλους τοὺς φίλους. Ἀρχ. Ὁ ἱερομόναχος Ἀναστάσιος μοῦ εἶπεν εἰς τὰ Βραβιανὰ πὼς ἐμελλες νὰ ἔλθῃς ἐκεῖ - Τέλ. ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, ,αχοε' ἰουνίου κδ'. Εὐγένιος ὁ Ἰωαννούλιος εὐχέτης σὸς.

49. (φ. 80^v - 81^r) Ὁσιώτατε ἱερομονάχων καὶ πνευματικῶν ἀνδρῶν κύριε Θεωνᾶ, Χριστὸς ἀνέστη μετὰ τῆς ἐν σοὶ πνευματικῆς ἀδελφότητος ἀπάσης. Ἀρχ. Ἡ ἀληθινὴ φιλία καὶ ἡ ἀγάπη ἡ κατὰ Χριστόν - Τέλ. ,αχοε' ἀπριλίου κς', ἀπὸ τὸ Ἀνατολικὸν¹ τῆς Αἰτωλίας. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος ὁ Ἰωαννούλιος ἱερομόναχος καὶ ὑμέτερος ἀδελφός.

Στὴν «ἔξω ἐπιγραφή» ἀναφέρεται ὅτι ἦταν ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς «Ρητίνης» (πιθανὸν Ρεντίνης).

50. (φ. 81^r - 81^v) Ἐπισκόπων θεοφιλέστατε Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων κύριε Ἰάκωβε², εἴης μοι ὑγιαίνων ἐν Χριστῷ. Ἀρχ. Ἡ τῶν ἱερέων τούτων μεταξὺ διένεξις - Τέλ. ἐκ τῆς ἀνηλίου καὶ θανατηφόρου Γούβας τῶν Βραβιανῶν, ,αχο' δεκεμβρίου ιβ'. Ὁ Εὐγένιος.

1. Γιὰ τὴ γραφὴ Ἀνατολικὸν ἢ Ἀνατολικὸν βλ. ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΓΑΣ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, Τὸ Αἰτωλικὸν ἢ Ἀνατολικὸν καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ΔΙΕΕ Νέα σειρὰ 1 (1928) τεύχ. Α', 129-134.

2. Βλ. ἀρ. 22.

51. (φ. 81^v - 82^v) Λογιώτατε ἀνδρῶν καὶ σοφώτατε κύριε Ἰωάννη Καρυόφυλλε καὶ μέγα βιστιάρη [sic] τῆς ἐκλαμπροτάτης ἀρχῆς τῶν Μοισῶν¹, ὑγίαине ἐν Χριστῷ καὶ εὐδοῦ ἐν τοῖς καταθυμίαις. Ἀρχ. Ἀναγκαῖον κελὸν καὶ χρῆσιμον τοῖς ἀνθρώποις ἢ ὀλιγόδεια² - Τέλ. ἐκ τῆς Γούβας τῶν ἐν Ἀγράφοις Βρανιαῶν, ,αχζζ' ἑκατομβαιῶνος τρίτη ἐπὶ δέκα. Σὺς εὐχέτης ἀεὶ ὁ Εὐγένιος.

52. (φ. 83^r) Ἱερομονάχων ὀσιώτατοι κύριε Ἰωακείμ καὶ κύριε Σάββα³, ὑγιαίνετε ἐν Χριστῷ μετὰ τῶν αὐτόθι εὕρισκομένων φίλων. Ἀρχ. Ἐπανῆλθον σὺν Θεῷ καὶ διὰ τῶν ὑμετέρων ἀγίων εὐχῶν ἐκ τῆς ἀκερδοῦς καὶ τῆς ἀσυλλογίστου περιόδου - Τέλ. ἀπὸ τοῦ Πελοκαωμήτου, ,αχπ' αὐγούστου ιζ'. Ὁ ὑμέτερος Εὐγένιος.

Τὸν μαθητὴ τοῦ Ἰωακείμ ἄφησε ὁ Εὐγένιος ἀντικαταστάτῃ στὴ σχολὴ τῆς Γούβας κατὰ τὴν τέταρτη καὶ τελευταία μετάβασή του στὸ Καρπενήσι.

53. (φ. 83^r - 84^v) Πανιερώτατέ μοι καὶ λογιώτατε δέσποτα εἴης ὑγιαίνων καὶ εὐτυχῶν ἀεὶ ἐν ταῖς τοῦ εὐαγγελίου ἀναβάσει προκόπτων μετὰ παντὸς τοῦ ἀγίου ἔθους καὶ τοῦ βασιλείου ἱερατεύματος. Ἀρχ. Ἀδικεῖς, ὦ δέσποτα, ἀδικεῖς μὲν οὐχ ἡμᾶς δὴ τοὺς φίλους μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλίαν αὐτήν - Τέλ. ,αχζθ' ἀνθεστηριῶνος λ'. Οἶδας ὅθεν καὶ τίς ὁ γράψας ἰκέτης.

Σύμφωνα μὲ τὸν πίνακα (φ. 12^r) καὶ μία σημείωση στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς, ἀποστέλλεται στὸν Διονύσιο Βυζάντιο⁴.

54. (φ. 84^v - 85^r) Τιμιώτατε καὶ εὐγενέστατε κύρ Παλαιολόγε⁵, ὑγίαине ἐν Χριστῷ μὲ ὅλους τοὺς φίλους καὶ τοὺς κοινούς ἀδελφούς. Ἀρχ. Τοῦ ὀγδόου αἰῶνος τὰ πάθη - Τέλ. ἀπὸ τὴν Γούβαν τῶν Βρανιαῶν, ,αχπα' Ἰουνίου δ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

55. (φ. 85^v - 86^r) Ὁσιώτατε ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς ἀνδράσι κύριε Χριστόδουλε ὑγίαине κατὰ τὸν διπλοῦν ἄνθρωπον καὶ εὐδοῦ εἰς τὴν κατὰ

1. κώδ. *Μουσῶν*.

2. κώδ. *ὀλιγοδεῖα*.

3. Γιὰ τὸν Ἰωακείμ καὶ Σάββα βλ. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εὐγένιος Γιαννούλης, σ. 73, 77, 115.

4. Στὴν «ἔξω ἐπιγραφῇ» ὀρίζεται νὰ δοθῇ τὸ γράμμα «ὕγιως καὶ πανευλαβῶς εἰς Τρίκκη». Σχετικὰ μὲ τὴν πιθανὴ κατάργηση τῆς ἐπισκοπῆς Τρίκκης στὰ χρόνια 1654 - 1743 βλ. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, ΕΦΣΚ 26 (1894-95) 8. Γιὰ τὴν διαμονὴ τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης στὰ Τρίκαλα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ πρβ. ΤΡΙΚΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΓΩΝ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ, Ἡ ἔδρα τῆς μητροπόλεως Λαρίσης κατὰ τὸν ιζ' καὶ ιζ' αἰῶνα, Θεολογία 15 (1937) 357 κ.ε.

5. Βλ. ἀρ. 33.

Χριστόν ζωὴν με ἕσους ἀγαπᾶς. Ἄρχ. Ἡξιωθήκαμεν σὺν Θεῷ τῶν τιμίων γραμμάτων τῆς ἀγάπης σου—*Τέλ.* ἀπὸ τὰ Βραβιανὰ, ,αχπα' Ἰουλίου θ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος ἀδελφὸς καὶ εὐχέτης.

Ὁ Χριστόδουλος κατὰγεται ἀπὸ τὸ Μυρόκοβο, ἀπ' ὅπου καὶ ὁ συλλέκτης τῶν ἐπιστολῶν Νικόλαος. Σ' αὐτὸν ἀποστέλλεται καὶ ὁ ἀρ. 82.

56. (φ. 86^r - 86^v) Εὐλαβέστατε ἐν ἱερεῦσι κύριε Νικόλαε ὑγίαινε ἐν Χριστῷ μετὰ τῶν κοινῶν φίλων καὶ ἀδελφῶν. Ἄρχ. Ἡ σπάνις τῶν κοιμιζόντων τὰ γράμματα μᾶς κάνει καὶ ἡμᾶς ἀμελεῖς πρὸς τὸ γράφειν—*Τέλ.* ἀπὸ τὰ Βραβιανὰ, Ἰουλίου θ'. Ὁ Εὐγένιος σὸς εὐχέτης, ,αχπα'.

Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Νικόλαο Μυροκοβίτη. Σὲ πολλὰ ἀπὸ τις ἐπιστολὲς πρὸς ἄλλους κατοίκους τῶν Τρικάλων, ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα ποὺ χαιρετᾶ ὁ Εὐγένιος, μνημονεύεται καὶ ὁ Νικόλαος.

57. (φ. 86^v - 88^r) Τιμιώτατοι ἀδελφοὶ καὶ χριστιανοὶ εὐγενέστατοι ὅσοι εὐρίσκεσθε εἰς τὴν σύνοδον αὐτοῦ καὶ ὅσοι λείπουνται καὶ μάλιστα ὅσοι βαστάζετε τὴν ψύχραν τῆς νυκτός... Ἄρχ. Οἱ παλαιοὶ γέροντες οἱ γονεοὶ μας—*Τέλ.* ἀπὸ τὰ Βραβιανὰ, ,αχοη' Ἰουλίου θ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

Κατὰ τὸν πίνακα (φ. 12^v) ἔστειλε τὴν ἐπιστολὴν στὴ σύνοδο τῆς Εὐροπόλεως. Πρόκειται γιὰ μιὰ σύναξη Χριστιανῶν με ἀφορμὴ ἓνα παράνομο συνοικέσιο.

58. (φ. 88^r - 89^r) Τῷ σεβασμιωτάτῳ καὶ ἐν ἀρχιερεῦσι λογιωτάτῳ κυρίῳ Κλήμεντι¹ τῷ Ἰωαννίνων μητροπολίτῃ ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος τὴν ὀφειλομένην αἰδῶ καὶ ἐν Χριστῷ εὐλάβειαν. Ἄρχ. Μακρὰν ὑμῶν παροικοῦμεν ἡδὴ—*Τέλ.* ἀπὸ τὸ Καρπενήσιον τῆς Ἑλλάδος, ,αχπ' Ἰουλίου κη'. Ὁ πρῶην Γούβας Εὐγένιος.

Ἀκολουθοῦν 22 ἐπιστολὲς χωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτη καὶ τὴν ὑπογραφήν τοῦ Εὐγενίου. Ὁ συλλογεὺς τῶν ἐπιστολῶν γράφει γι' αὐτὲς στὸν πίνακα (φ. 13^r) α' Ἀπὸ τῆς παρούσης ἐπιστολῆς [νθ'] καὶ μέχρι τῆς πα' δὲν ἤυρα εἰς τίνος ὄνομα νὰ ἔγραψεν ὁ διδάσκαλος² καὶ εἰς τοῦτο λέγουσι τινὲς πὼς οἱ μεταγενέστεροι ὁποῦ τὲς ἐμετέγραψαν δὲν ἔγραψαν διὰ τὴν συντομίαν τὰ ὀνόματα. Ἄλλοι πάλιν πιστοὶ καὶ φιλαληθέστατοι, τῶν ὁποίων τὴν γνώμην κρατῶ καὶ ἐγὼ ὡς ἀληθῆν οὔσαν, λέγουσι πὼς ὁ διδάσκαλος τὰς παρούσας ἐπιστολάς ὁποῦ εἴπαμεν δὲν τὰς ἔπεμψεν εἰς ἀνθρώπους ὡσάν καὶ ἄλλας ὁποῦ φαίνονται, ἀλλὰ παρακληθεῖς ὑπὸ τινῶν ἔγραψεν αὐτάς οὔτω καθὼς ὀρῶνται, εἰς τύπον μὲν ἐγκωμίου καὶ παραδείγματος, ἀλλ' ὅμως ἐν εἴδει ἐπιστολῶν».

1. Βλ. ἀρ. 21.

2. κώδ. διδιδάσκαλος.

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς, στοὺς ἀρ. 72, 76, καὶ 81 ὑπάρχει ὄνομα παραλήπτη, ὅχι ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ Εὐγενίου στὸ τέλος. Ἡ 72 ἀπευθύνεται σὲ κάποιον Ἰωάννη (Ἀρχ. Ὁ Θεὸς Σολομών, τιμιώτατε κύρ Ἰωάννη, μᾶς συμβουλευεῖ), ἡ 76 στὴ μοναχὴ Ζηνοβία (Ἀρχ. Ἡξευρε γοῦν παρακαλῶ ὅτι τὴν πρόθεσιν ὅπου ὄρισες νὰ γράψωμεν), καὶ ἡ 81 στὸν Γεώργιο Ἀναγνώστη (Ἀρχ. Ἀκούω γοῦν ὅπου μελετᾶς διὰ τὴν ἱερωσύνην). Καὶ οἱ τρεῖς ὅμως μοιάζουν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο περισσότερο μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἀνεπίγραφες. Τὰ ὀνόματα πιθανὸν νὰ εἶναι συμβατικά.

Ποιὰ ἀπὸ τὶς δύο ἀπόψεις εἶναι ἡ ὀρθὴ μπορεῖ νὰ δείξῃ μόνο ἡ ἐξέταση τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσας ὅλων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Εὐγενίου. Ὁπωσδήποτε οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀνεπίγραφες καὶ ἀνυπόγραφες εἶναι ἐντελῶς ἀπρόσωπες, ὑποδείγματα μᾶλλον ἐπιστολῶν γιὰ ποικίλες περιπτώσεις, ἐπαινετικὲς δηλ. ἢ ἐπιτιμητικὲς, συμβουλευτικὲς καὶ προτρεπτικὲς ἐπιστολές, ἀναφορὲς σὲ μητροπολίτη ἢ πατριάρχη κτλ. Δὲν εἶναι ὅμως βέβαιο ἂν μποροῦν ὅλες ν' ἀποδοθοῦν στὸν Εὐγένιο, ἀφοῦ καὶ στὸ β' μέρος τοῦ χφ ὑπάρχουν μερικὲς τῆς ἴδιας μορφῆς, χωρὶς ν' ἀποδίδονται σὲ κανέναν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν ἀποκλείεται ἡ παράλειψη τοῦ ὀνόματος τοῦ παραλήπτη ἀπὸ ὀρισμένες καὶ ἡ ἀντικατάστασή του μὲ τὸ «ὀδεῖνα». Αὐτὸ παρατηρεῖται π. χ. σὲ μία ἐπιστολή, ὅπου ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα στὰ ὁποῖα ἀπευθύνεται χαιρετισμὸς στὸ τέλος καὶ ποὺ κατανομάζονται ρητά, συμπεριλαμβάνονται καὶ δύο ἢ περισσότερα μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ «ὀδεῖνα» ἀντὶ γιὰ τὸ ὄνομα.

82. (φ. 99^r - 99^v) Ὁσιώτατε ἱερομονάχων κύρ Χριστόδουλε ¹, ὑγίαινε ἐν Χριστῷ μὲ ὅλους τοὺς φίλους. Ἀρχ. Ἡ ἰσότης καθὼς λέγουσιν οἱ παλαιοὶ γέροντες— Τέλ. ἀπὸ τὴν ἀνήλιον Γούβαν τῶν Βραβιανῶν, ,αχπα' νοεμβρίου ιζ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος ἐν Χριστῷ ἀδελφός.

83. (φ. 99^v - 101^v) Ὁσιώτατε ἐν ἱερομονάχοις κύριε Ἰωακείμ ², ὑγίαινε ἐν Χριστῷ καὶ εὐτύχει εἰς τὰ κατὰ Θεὸν διαβήματα. Ἀρχ. Τὴν ἐπιστολὴν ὅπου ἔγραψε πρὸς ἡμᾶς ἡ ἀγάπη σου— Τέλ. ἀπὸ τὰ Βραβιανῶν, ,αχπβ' ἰουλίου α'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

Στὸν πίνακα (φ. 15^r) σημειώνεται ὅτι ὕστερα ἀπὸ φιλονικία του μὲ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο ὁ Ἰωακείμ ἔφυγε ἀπὸ τὸν Εὐγένιο καὶ πῆγε στὰ Ἰωάννινα. Στὴν ἐπιστολὴ ἀναφέρεται ὁ θάνατος τοῦ Νικοδήμου Μαζαράκη, ποὺ ὡς τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1682 δίδασκε στὴ σχολὴ Γκιόνμα στὰ Ἰωάννινα ³. Ἀπὸ τὶς ἐπιστολὰς τοῦ Μαζαράκη ποὺ παραδίδονται στὸ β' μέρος

1. Βλ. ἀρ. 55.

2. Βλ. ἀρ. 52.

3. Βλ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, Τὸ ἐν Βενετία Ἡπειρωτικὸν ἀρχεῖον, Ἡπ. Χρον. 11 (1936) 106-107. Κατὰ πληροφορία ποὺ παρέχει ὁ ΓΕΔΕΩΝ, Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες σ. 129, ἀπὸ τὸν κώδ. Παντελεήμ. 693, ὁ Μαζαράκης πέθανε ἀπὸ λοιμὸν στὰ Ἰωάννινα στίς 21 Μαρτίου 1682.

τοῦ χφ φαίνεται ὅτι στὰ χρόνια 1678-1679 βρισκόταν στὴν Ἄρτα καὶ στὰ 1680-1681 στὰ Ἰωάννινα. Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς τὸ ἀκόλουθο σημεῖωμα τοῦ Νικολάου: «Εἰς τοῦτον τὸν χρόνον ἐκοιμήθη ὁ μακαρίτης διδάσκαλος κὺρ Εὐγένιος γέρων καὶ πλήρης ἡμερῶν ἐγγὺς τῶν ἑκατὸν ἐτῶν γενόμενος τῆ ε' τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔθαψαν αὐτὸν τῆ ς' διότι ἦτον ἐσπέρα σιμὰ τὲς δέκα ὥρες τῆς πέμπτης τοῦ Αὐγούστου». Ἄν τὸ «ἐγγὺς τῶν ἑκατὸν ἐτῶν» θεωρήσουμε ὅτι σημαίνει πάνω ἀπὸ 95 χρόνων, τότε ὁ χρόνος τῆς γέννησής του, ποὺ τοποθετεῖται ἀπὸ ἄλλους στὰ 1597-1600 ¹ καὶ ἀπὸ ἄλλους στὰ 1590-95 ², μπορεῖ νὰ κατεβῆ ὡς τὰ 1585 περίπου.

84. (φ. 101^v - 102^v) Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων κύριε Δαμασκηνὲ τὴν ὀφειλομένην σοι αἰδῶ καὶ εὐλάβειαν ἀπονέμομεν. Ἀρχ. Καθῶς ἀπὸ τὸν καρπὸν τὸ δένδρον γνωρίζεται - Τέλ. ,αχπα' ματοῦ λ'. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος καὶ ὑμέτερος ἐν Χριστῶ.

Ἀκολουθοῦν 41 ἀνεπίγραφες ἐπιστολές. Γι' αὐτὲς γράφει ὁ Νικόλαος στὸν πίνακα (φ. 15^r) «Καὶ ἀπὸ τῆς παρουσίας [πε'] μέχρι τῆς ρκε' ἐπιστολῆς ἡ ὑπόθεσις αὐτῶν εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ὁποῦ ἐφανερώσαμεν ἐν τῇ νθ' ἐπιστολῇ». Καὶ σὲ σημεῖωση μετὰ τὴν 84^η ἐπιστολὴ συμπληρώνει: «Τὰς ἐπιστολάς ὁποῦ ἀπ' ἐδῶ καὶ ἐκεῖθεν γράφομεν, ἦτοι ἀπὸ τῆς παρουσίας [πε'] μέχρι τῆς ρκε' ἐπιστολῆς, τὰς ἡῦρα ἀνωσύμους καὶ χωρὶς ἐπιγραφάς, φαίνεται ὅμως ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῶν ἐπιστολῶν ὅτι ὁ διδάσκαλος παρακληθεὶς παρὰ τινος ἔγραψεν αὐτὰς οὕτω καθῶς φαίνονται, εἰς τρόπον μὲν ἐγκωμίου ἢ ψόγου, ἐν εἶδει δὲ ἐπιστολῶν. Ἄλλοι πάλιν λέγουσι πὼς ὁ ἀντιγράφος παριδῶν παρεῖδε τὰ ὀνόματα καὶ γραφῆ ταῦτα οὐ παρέδωκεν». Πολλές ἀπ' αὐτὲς ἀρχίζουν περίπου μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, ὅπως π.χ. οἱ ἀρ. 93 «Εἰς καλὴν καλογραίαν. Ἦκούσαμεν γοῦν διὰ πολλῶν τὴν ἀρετὴν σου...», 111 «Εἰς ἱερέα καλόν. Πολλὰ καλὰ λέγονται ἀδελφὲ διὰ λόγου σου...», 114 «Ἦκούσαμεν ἀπὸ πολλοὺς τὸ δύστροπον καὶ τὴν κακὴν γνώμην ὁποῦ ἔχεις», ἢ οἱ ἀρ. 121 «Γινωσκέτω τοιγαροῦν ἡ παναγιότης σου ὅτι...», 122 «Γινωσκέτω τοίνυν ἡ παναγιότης σου ὅτι...», 123 «Γινωσκέτω σου τοίνυν ἡ παναγιότης ὅτι...», 125 «Ἄς ἀκούσῃ παρακαλῶ νουνεχῶς ἡ παναγιότης σου τοῦτο...».

126. (φ. 139^v - 140^v) Πάντιμε καὶ εὐγενέστατε γέρων κὺρ Ἰωάννη ³, ὑγίαινε ἐν Χριστῶ μὲ ὄλον σου τὸ ἀρχοντικὸν καὶ μὲ πᾶσαν τὴν χριστώνυμον καὶ θεοφιλῆ πολιτείαν τῆς Τρίκκης. Ἀρχ. Ἐλάβαμεν σὺν Θεῶ τὸ τίμιον γράμμα τῆς ἀγάπης σου ἢ ἀπὸ τῶν τιμίων της χειρῶν γραμμένον - Τέλ. ἀπὸ τὴν

1. Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Εὐγένιος Γιαννούλης, σ. 37.

2. Ι. ΚΟΛΙΤΣΑΡΑΣ, Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός, Ἀρχεῖα Ἐταιρείας Αἰτωλοακαρν. Σπουδῶν 1 (1958) 38.

3. Βλ. ἀρ. 29.

Γούβαν τῶν Βρανιανῶν, ,αχοζ' τοῦ νῦν τρέχοντος ὁκτωβρίου ιε'. Ὁ Εὐγένιος σὸς εὐχέτης πάντοτε.

127. (φ. 140^v - 141^v) Ἀδελφοὶ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ τιμιώτατοι καὶ κατὰ πάντα ἡγαπημένοι καὶ περιπόθητοι, ὅσοι κατοικᾶτε εἰς τὰ ὀλόγυρα χωρία... Ἀρχ. Τὴν τύχην ὅπου λέγουσι σχεδὸν πάντες οἱ ἄνθρωποι κοινὰ μοίραν ἢ ριζικὸν — Τέλ. ,αχοη' μαρτίου κβ'. Εὐχέτης πάντων ὑμῶν ὁ γράψας. Ὁ Εὐγένιος δηλαδὴ.

128. (φ. 141^v - 142^v) Φιλόχριστε δοῦλε τοῦ Θεοῦ Κλήμη καὶ διακόνων ἱεροπρεπέστατε καὶ δοκιμώτατε Χριστὸς ἀνέστη μὲ ὄσους ἀγαπᾶς. Ἀρχ. Ἡ ἀγάπη σου ἤκουσε περὶ ἡμῶν πρότερον — Τέλ. ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν Γούβαν τῶν Βρανιανῶν καὶ παντέρημον, εἴχαμεν καὶ τὸ χωρίον εἰς παρηγορίαν καὶ τοῦτο ἐπηρείαις βαρυνθὲν διεσκορπίσθη ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, μαῖου ι' ,αχοη'. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος ἱερομόναχος καὶ ὑμέτερος εὐχέτης εἶπε καὶ ἔγραψαν.

Ἀναφέρεται σ' αὐτὴ ὅτι ὁ Εὐγένιος στέλνει στὸν Κλήμεντα ἐρμηνευμένους ὀρισμένους κανόνες, ποὺ ὁ Κλήμης τοῦ εἶχε ζητήσῃ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κανόνα τῆς Μ. Παρασκευῆς καὶ ὅτι τὸ κείμενο περιέχεται σὲ «τέτροδα ιζ', χαρτία λδ'».

129. (φ. 143^r - 145^v) Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ μητροπολίτῃ Λαρίσης κυρίῳ κυρίῳ Διονυσίῳ, ἡμετέρῳ δὲ πατρὶ καὶ δεσπότῃ, τὴν ὀφειλομένην καὶ εἰλικρινῆ μετάνοιαν ἀπονέμομεν σὺν τῷ Χριστῷ ἀνέστη τῷ σωτηρίῳ ἄσπασμῷ. Ἀρχ. Ὅντως εἰκόνες ψυχῆς εἰσιν οἱ λόγοι — Τέλ. ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, ,αχνθ' ἀπριλίῳ θ'. Τῆς πανιερότητός σου δοῦλος ἐλάχιστος ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος ὁ Ἰωαννούλιος ἱερομόναχος.

Στὸν πίνακα (φ. 17^v) γράφονται τὰ ἐξῆς «Ταύτην ἐπιστέλλει πρὸς τὸν πρῶν Διονύσιον Λαρίσης καὶ πρῶν Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχην, ὁ ὁποῖος ὕστερον ἐκατοίκησεν εἰς τὴν ἁγίαν Λαύραν τοῦ Ἀθωνος». Εἶναι ὁ Διονύσιος Βαρδαλῆς, μητροπολίτης Λαρίσης στὰ χρόνια 1652-1662 καὶ πατριάρχης στὰ χρόνια 1662-1665 ὡς Διονύσιος Γ' ¹.

130. (φ. 146^r - 147^r) Λογιώτατε ἱεροδιάκων κὺρ Κλήμη ² ὑγίαινε ἐν Χριστῷ καὶ ἀνάβαινε δι' αὐτοῦ εἰς ἀναβάσεις καὶ προκοπὰς θεοφιλεῖς. Ἀρχ. Ἀξιωθήκαμεν σὺν Θεῷ καὶ μὲ τύχην ἀγαθὴν τοῦ τιμίου γράμματος — Τέλ. ἀπὸ Βρανιανά, ,αχοη' μαρτίου ιγ'. Ὁ σὸς ἐν Χριστῷ εὐχέτης ὁ Εὐγένιος.

131. (φ. 147^r - 148^v) Εὐγενέστατε ἐν Χριστιανοῖς ἀνδράσι καὶ ποθει-

1. ΓΕΔΕΩΝ, Πατριαρχικοὶ πίνακες σ. 588-591 καὶ Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Αἱ ὀμιλίαι τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, Κρ. Χρ. 7 (1953) 178 σημ. 54. Βλ. καὶ ἀρ. 6, 7.

2. Βλ. ἀρ. 21.

νότατέ μοι κύριε Παλαιολόγε¹, παλαιῆ ὡς ἀληθῶς τῇ τε φρονήσει καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι... Ἄρχ. Τὸν κακὸν καὶ ἄτακτον χειμῶνα - Τέλ. ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν καὶ ἀνήλιον Γούβαν τῶν ἐν Ἀγράφους Βρανιανῶν, ,αχοή' ματοῦ λ'. Εὐγένιος ἱερομόναχος καὶ ὑμέτερος εὐχέτης.

132. (φ. 149^r - 150^r) Τῷ εὐλαβεστάτῳ οἰκονόμῳ Τρίκκης κυρίῳ Ἰωάννῃ καὶ Κλήμῃ τῷ λογιωτάτῳ ἱεροδιακόνῳ Λαρίσης καὶ Εὐσταθίῳ τῷ χρυσοτέκτονι σωτηρίαν εὐχόμεθα παρὰ Θεοῦ. Ἄρχ. Ἦλθετε προχθές ἐδῶ σὺν Θεῷ - Τέλ. Καθὼς ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸ πέπερι καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἀρώματα, ἔτσι ἔχουσιν οἱ Ἀγραφιῶται τὰ πωρικά.

Γιὰ τὸν Ἰωάννη, Κλήμεντα καὶ Εὐστάθιο βλ. ἀρ. 38, 21 καὶ 28.

133. (φ. 150^r - 150^v) Κύρ Εὐστάθιε Χριστὸς ἀνέστη με ὄλην σου τὴν κατ' οἶκον ἐκκλησίαν καὶ τοὺς κοινούς φίλους καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφούς. Ἄρχ. Τῆς φιλίας ἢ ρίζα καὶ τῆς ἀγάπης ὁ θερμὸς ἔρωτας - Τέλ. ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν καὶ ἀνήλιον Γούβαν τῶν Βρανιανῶν, ,αχοή'. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος.

134. (φ. 151^r - 151^v) Τῷ ἡμετέρῳ Γρηγορίῳ ὅσα σεμνὰ καταθύμια θεόθεν ἐπέυχομαι. Ἄρχ. Ἐρομαί σε, Γρηγόριε, νῦν τί σοι ὁ Ἀπόλλων, εἰπέ μοι, κιθαρίζει - Τέλ. ,αχοε' ἱανουαρίου ια'. Ὁ Εὐγένιος Ἰωαννούλιος.

¹ Αποδέκτης ὁ Γρηγόριος Μάνεσης, μαθητῆς τοῦ Εὐγενίου. Ἐξέδωσε ὁ Σ. Εὐστρατιάδης ἀπὸ κώδ. Παντελεήμονος 693².

135. (φ. 151^v - 152^v) Εὐγενέστατοι καὶ τιμιώτατοι ἄρχοντες καὶ φρονιμώτατοι προβλεπταὶ καὶ οἰκονόμοι τῆς θεοφυλάκτου πόλεως Ζακύνθου ὑγίαν καὶ σωτηρίαν εὐχόμεθα παρὰ Θεοῦ μετὰ πάσης τῆς αὐτόθι θεοφυλάκτου πολιτείας. Ἄρχ. Ἡ δικαιοσύνη πασῶν τῶν πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πόλεων - Τέλ. ἀπὸ τὰ Ἀγραφα τῆς Ἑλλάδος, ,αχοε'. Ὁ Εὐγένιος.

Συστατικὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὸν ἱερομόναχο Ἰωσήφ Μορφέση, ποῦ πρόκειται νὰ πάη διδάσκαλος στὴ Ζάκυνθο.

136. (φ. 152^v - 153^v) Τιμιώτατε καὶ εὐγενέστατε ἐν ἄρχουσι κύριε Παναγιώτη ὑγίανε ἐν Χριστῷ καὶ εὐτύχει μεθ' ὅσους ἀγαπᾷς. Ἄρχ. Μιλώντας

1. Βλ. ἀρ. 33.

2. Ἑλληνικά 7 (1934) 225. Γιὰ τὸν Γρηγόριο Μάνεση βλ. καὶ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΓΑΣ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, Τὸ Αἰτωλικὸν ἢ Ἀνατολικὸν καὶ ἡ Σχολὴ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ΔΙΕΕ Νέα σειρά 1 (1928) τεῦχ. Α', 129-134.

(κώδ. φιλώντας) ἀνάμεσόν μας μὲ τὸν εὐλαβέστατον οἰκονόμον προχθές – Τέλ. ἀπὸ τὰ Βρανιανά, ἀχθοῦ Ἰουλίου ιε'. Εὐγένιος ὁ Ἰωαννουλίος καὶ εὐχέτης ὑμῶν.

¹ Ἀποδέκτης εἶναι, κατὰ τὸν πίνακα (φ. 18^v), ὁ ἄρχοντας Ζαρίφογλου¹.

137. (φ. 153^v - 154^r) Αἰδεσιμώτατε ἅγιε οἰκονόμε κύριε Ἰωάννη εἵης μοι ὑγιαίνων ἐν Χριστῷ μεθ' ὧν φιλεῖς. Ἄρχ. Ἐκεῖνος ὁποῦ ἀμελεῖ, αἰδεσιμώτατε δέσποτα, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ – Τέλ. ἀπὸ τὰ Βρανιανά, ἀχπα' φεβρουαρίου ιβ'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

² Ὁ οἰκονόμος Τρίκκης Ἰωάννης, γιὰ τὸν ὁποῖον βλ. ἀρ. 38, εἶναι, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολή, ἐπίτροπος τῆς ἐπισκοπῆς Φαναρίου ἢ ὁποῖα χηρεύει.

138. (φ. 154^r - 154^v) Φιλολογώτατε καὶ σπουδαίων ἀνδρῶν τιμιώτατε κύριε Εὐστάθιε, ὑγιαίνων μοι εἵης καὶ εὐτυχῶν εἰς πᾶν ἔργον θεοφιλῆς καὶ σεβάσμιον μετὰ τῶν φίλων. Ἄρχ. Θαρρῶ νὰ ἔμαθεν ἀπὸ τὸν εὐλαβέστατον ἐν ἱερεῦσι κύριον Ἰωάννην τὸν δευτερεύων ἢ ἀγάπη σου – Τέλ. ἀπὸ τὴν ἀνήλιον νῦν Γούβαν τῶν Βρανιανῶν, ἀχπβ' Ἰουνίου λ'. Σὸς ἐν Χριστῷ εὐχέτης ἀείποτε ὁ Εὐγένιος.

³ Ἀναφέρεται στὸν ἀδελφὸ τοῦ Εὐσταθίου Γερμανό, ὀνομάζοντάς τον Γερμανὸ Νύσσης. Βλ. ἀρ. 28.

139. (φ. 155^r - 156^r) Τιμιώτατε ἐν χριστιανοῖς καὶ λογιώτατε κύρ Ἰωάννη ὑγίαινε ἐν Χριστῷ μὲ ὄλους τοὺς αὐτόθι φίλους καὶ ἀδελφούς. Ἄρχ. Πανταχοῦ ἢ κακὴ τύχη συντρέχει πολλάκις – Τέλ. ἀπὸ τὰ Βρανιανά, ἀχζε' Ἰουλίου κα'. Ὁ Εὐγένιος ὑμέτερος εὐχέτης.

⁴ Ἀποστέλλεται στὸν Ἰωάννη Καρβούνη² ἢ Καρβουνάρη (ὁ Εὐγένιος τὸν ὀνομάζει πολλές φορές Ἀνθρακέα σὲ ἄλλες ἐπιστολές) στὸν Ἅγιο Δημήτριον στὰ Τρίκαλα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔξω ἐπιγραφή καὶ τὸν πίνακα (φ. 19^r - 19^v), ὅπου γράφεται μὲ λεπτομέρειες καὶ ὄλη ἡ προῖστορία τῆς ἐπιστολῆς. Γιὰ τὴν ἴδια ὑπόθεση, παράνομο συνοικέσιο, γράφτηκε καὶ ἡ 57η ἐπιστολή.

Τέσσερις ἄλλες ἐπιστολές τοῦ Εὐγενίου στὸ τέλος τοῦ β' μέρους τοῦ χφ (φ. 308^r - 311), ἀριθμημένες ὡς 131-134, ποὺ ἀπευθύνονται στοὺς: Ἰωάννη, Φώτιο ἐκκλησιάρχῃ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, μητροπολίτη Ἀθηνῶν Ἀνθιμο καὶ Ἰωάννη Μπενιζελόπαιδα, δημοσίευσε μὲ τὴν ἴδιαν ἀκριβῶς σειρά ὁ Σ. Εὐστρατιάδης ἀπὸ τὸν κώδ. Παντελεήμονος 693³. Τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀνθιμο

1. Πρβ. Ἑλληνικά 7 (1934) 228.

2. Τὸ ἐπώνυμο Καρβούνης κοινὸ καὶ σήμερα στὰ Τρίκαλα.

3. Ἑλληνικά 8 (1935) 145-148.

λείπει ή άρχή¹. Στόν Παντελεήμονος 693 ύπάρχει άνάμεσα στις έπιστολές πρὸς τόν Φώτιο καί τόν Άνθιμο μία άκόμη πρὸς τόν Νικόδημο Μαζαράκη. Αύτή, καθώς καί ή άρχή τῆς έπιστολῆς πρὸς τόν Άνθιμο, ύπῆρχαν άσφαλῶς καί στόν κώδ. Βρυξελλῶν σέ φύλλο πού έξέπεσε (μετά τό φ. 309). Μιά ένδειξη γιά τήν άπώλεια τοῦ φύλλου αὐτοῦ εἶναι ή άναγραφή τοῦ ὀνόματος «Νικοδήμου» στό τέλος τοῦ φ. 309^v ὡς πρώτης λέξης τοῦ έπόμενου φύλλου, ή ὁποία ὅμως δέν ύπάρχει στήν άρχή τοῦ φ. 310^r.

Τό β' μέρος τοῦ χφ (φ. 159^r-308^v), πού δέν θά τό έξετάσω έδῶ διεξοδικά, περιέχει 125 έπιστολές διαφόρων κληρικῶν καί λογίων σύγχρονων μέ τόν Γιαννούλη, άριθμημένες ὡς 6-130². Τά σπουδαιότερα πρόσωπα πού στέλνουν τίς έπιστολές αὐτές εἶναι: ὁ Άναστάσιος Γόρδιος (40 περίπου³ έπιστολές), ὁ ιερομόναχος Άθανάσιος Λεοντάρης, μαθητής τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς καί ὕστερα διδάσκαλος στόν Τούρναβο, ένα μικρό χωριό τοῦ νομοῦ Τρικάλων (19 έπιστολές), ὁ Νικόδημος Μαζαράκης⁴, δάσκαλος τοῦ Γορδίου στήν Άθήνα (16 έπιστολές), ὁ Γρηγόριος Παυρόλας, επίσης μαθητής τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς καί ὕστερα διδάσκαλος στό σχολεῖο τῆς Άρτας (14 έπιστολές), ὁ Ζαχαρίας, διδάσκαλος στή Μολδοβλαχία (1 έπιστολή), ὁ Ίωσήφ Άρβανίτης ὁ Αἰτωλός ἢ Σκροῦμος (2 έπιστολές), ὁ Βησσαρίων Μακρῆς⁵ (1 έπιστολή), ὁ Ίωαννῖνων Κύριλλος⁶ (2 έπιστολές), ὁ Κωνταντῖνος πρωτοπαπᾶς Τρίκκης⁷ (2 έπιστολές), ὁ Λαρίσης Μακάριος⁸ (1 έπιστολή).

Ὡς πρὸς τοὺς άποδέκτες, οἱ περισσότερες άπό τίς παραπάνω έπιστολές άπευθύνονται στά άκόλουθα πρόσωπα: στόν Νικόλαο Μυροκοβίτη (30 έπι-

1. Άρχίζει στό φ. 310^r μέ τή φράση: *Αἰαί (Διότι Εὐστρατιάδης, ὁ.π. σ. 148) ὁ μακάριος Παῦλος ὁ άπόστολος...*

2. Πέντε άκόμη έπιστολές, τίς πρώτες τοῦ β' μέρους, περιεῖχαν τά 8 φύλλα πού έξέπεσαν μετά τό φ. 158.

3. Σέ μερικές σημειώνεται στό τέλος μόνο ή ένδειξη «ἀπό τὰ Βραβιανά», προέρχονται ὅμως κι αὐτές μᾶλλον άπό τόν Γόρδιο.

4. Γιά τόν Ν. Μαζαράκη βλ. παραπάνω άρ. 83. Ἡ 53η έπιστ., τοῦ Νικοδήμου πρὸς τόν Κωνσταντῖνο πρωτοπαπᾶ Τρίκκης (φ. 209^v - 213^v), εἶναι μία μικρή πραγματεία γιά τήν προέλευση τῆς ἰνδικτιῶνος. Ὡς προσθήκη άκολουθεῖ αέτέρα άπόδειξις περὶ τῆς ἰνδικτιῶνος ἐκ τοῦ λόγου Νικολάου τοῦ Κεραμέως ὁποῦ κάμνει εἰς τήν πρώτην τοῦ Σεπτεμβρίου ὀρθότερον σκοπὸν ἔχουσα τῆς ἐκκλησίας».

5. Βλ. γι' αὐτόν Ε. ΣΑΒΡΑΜΗ, Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς, Ἡπ. Χρον. 5 (1930) 30-49.

6. Γιά τόν Κύριλλο βλ. ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΓΑΣ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, Ἡ ἐκκλησία τῶν Ίωαννῖνων, Ἡπ. Χρον. 3 (1928) 32.

7. Βλ. παραπάνω άρ. 18.

8. Γιά τόν μητροπολίτη Μακάριο βλ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, Ἐπετ. Παρνασσοῦ 10 (1914) 274. Μέ τήν έπιστολή αὐτή γίνεται γνωστὸ στοὺς κληρικούς τῆς έπισκοπῆς Σταγῶν ὅτι άποκθίσταται ὁ έπίσκοπος Δανιήλ πού εἶχε καθαίρεθῆ λίγους μῆνες πῶ πριν, βλ. παρακάτω σ. 93, σημ. 2.

στολές), στὸν Κωνσταντῖνο πρωτοπαπὰ Τρίκκης (24), στὸν Εὐγένιο Γιαννούλη (8), στὸν Γρηγόριο Παυρόλα (8), στὸν Χριστόδουλο Μυροκοβίτη, ἱερέα στὰ Τρίκαλα (8), στὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο (5), στὸν Νικόδημο Μαζαράκη (3), στὸν Εὐστάθιο (3), στὸν Νικόλαο Βυλισδονίτη τὸν ἱατρὸ (2), στὸν ἀρχιδιάκονο Λαρίσης Κλήμεντα (2), στὸν ἱερομόναχο Ἰωακείμ (2), στὸν Λαρίσης Διονύσιο Βυζάντιο (1), στὸν ἄρχοντα Κυρίτση Κουνούπη (1).

Στὸ χφ περιέχονται ἀκόμη δύο ἐπιστολές πρὸς τὸν Μάξιμο Πελοποννήσιο, μὲ χρονολογία 1617, ἀπὸ κάποιον ἱερομόναχο Ἀββακούμ, ἀπὸ τὸ Ντιργοβίστο Βλαχίας ἢ πρώτη (φ. 194^v - 196^r), καὶ ἀπὸ τὸν ἱερέα Γκίνη¹ ἢ δεύτερη (φ. 196^r - 197^r). Ἐπίσης τρία ἔγγραφα: μία συνοδικὴ ἀπόφαση (φ. 159^r - 159^v), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία καθαιρεῖται ὁ ἐπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου Δαυὶδ γιὰ ἀνάρμοστο τρόπο ζωῆς, κατατρεγμὸ χριστιανῶν καὶ γιὰ ἀνάρμοστη συμπεριφορὰ ἀπέναντι στὸν Εὐγένιο. Εἶναι ἀνυπόγραφη καὶ ἀχρονολόγητη, μπορεῖ ὅμως νὰ χρονολογηθῆ στὰ 1678 περίπου ἀπὸ τὴν 20ῆ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐγενίου, σταλμένη τῆ χρονιὰ αὐτῆ στὸν πατριάρχη Διονύσιο Δ' τὸν Βυζάντιο, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν καθαίρεση τοῦ Δαυὶδ καὶ τὴν κατάληψη τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ (Ἰωσήφ Κουσκουλᾶ κατὰ τις σημειώσεις τοῦ Νικολάου, πίν. φ. 8^r). Ὁ Δαυὶδ ἦταν ἐπίσκοπος Φαναρίου ἀπὸ τὸ 1669, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν 53ῆ ἐπιστολὴ τοῦ α' μέρους, ὅπου ὁ Εὐγένιος παραπονεῖται στὸν Διονύσιο Βυζάντιο, μητροπολίτη Λαρίσης, ὅτι ὁ Δαυὶδ τὸν κατατρέχει. Ἀπὸ σημείωση τοῦ Νικολάου στὸν πίνακα (φ. 7^r) γιὰ τὴν 15ῆ ἐπιστολὴ συνάγεται ὅτι ὁ Δαυὶδ ἦταν προηγουμένως ἐπίσκοπος Ραδοβίσδου. Μιὰ δευτέρη συνοδικὴ πράξι, ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1680, στέλνεται στοὺς κληρικοὺς τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν καὶ ἀφορᾷ τὴν καθαίρεση τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν Δανιήλ² (φ. 176^r - 177^r). Τὸ τρίτο πατριαρχικὸ ἔγγραφο στέλνεται τὸ 1675, ἐπὶ πατριάρχου Παρθενίου (8' πατριαρχεῖα 1675 - 1676), πρὸς τοὺς κληρικοὺς τῆς μητροπόλεως Λαρίσης σχετικὰ μὲ τὴν καθαίρεση ἑνὸς ἱερέα (φ. 208^r - 209^r)³. Ὑπάρχουν ἀκόμη δύο συστατικὰ γράμματα ἀνώνυμα, δύο γράμματα «εἰς προικοδοσίαν» καὶ ἓνα γράμμα «διὰ ζητεῖαν», γραμμένο ἀπὸ τὸν Κύριλλο, πρωτοσύγκελλο τοῦ Ἰωαννίνων Καλλινίκου.

Θεσσαλονίκη

ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ - ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ

1. Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ καθηγ. κ. Α. Πολίτη πιθανὸν νὰ εἶναι ὁ γνωστὸς βιβλιογράφος Γκῆνος, ἱερεὺς καὶ οἰκονόμος Πωγωνιανῆς. Ὁ κώδ. πάντως ἔχει καθαρὰ γκίνης).

2. Τὸ ἔγγραφο δημοσίευσε ὁ Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, Ἱστορικὰ, Νεολόγου Ἑβδομαδιαία Ἐπιθεώρησις 3 (1893-94) 618.

3. Τὸ δημοσίευσε ὁ Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, αὐτ. σ. 633.